

VERSCHANS JE IN DE MERODE

Ontdek alle boerenschansen
in het Merodegebied!



**ARCHEOLOGIE
DAGEN**

Agentschap
Onroerend
Erfgoed



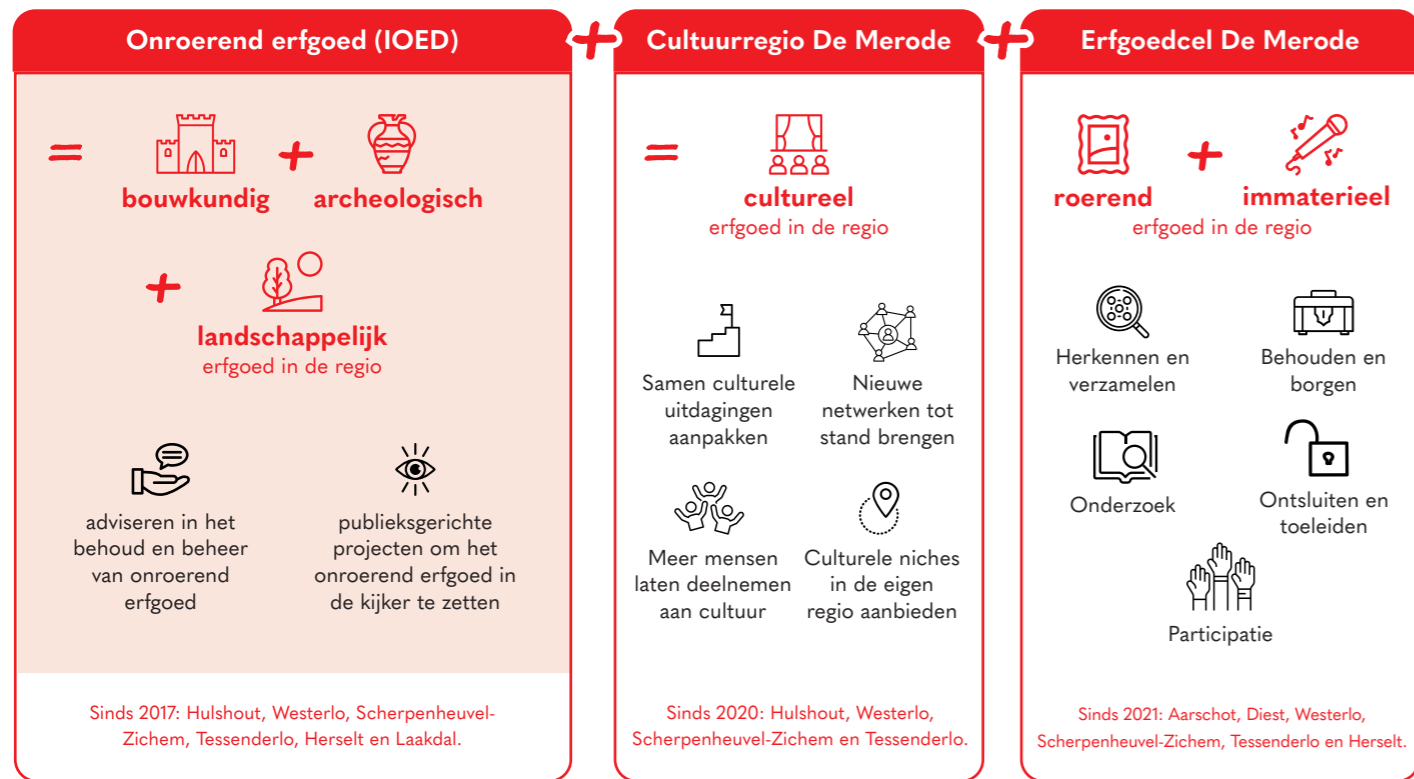
Vlaanderen
is erfgoed



de Merode
cultuur en erfgoed

Projectvereniging Cultuur en Erfgoed de Merode

Een overkoepelend cultuur- en erfgoedbeleid tussen de gemeenten Tessenderlo, Aarschot, Scherpenheuvel-Zichem, Diest, Westerlo, Laakdal, Hulshout en Herselt met als deelwerkingen:



Voorwoord

Zevenenveertig boerenschansen. Dat is het resultaat van een maandenlange collectieve zoektocht naar de schansen in het Merodegebied. Na enkele inspiratiesessies met de lokale verenigingen en cultuurbeleidscoördinatoren over 'archeologie in de Merode' kwam het onderwerp 'schansen' al snel naar boven als hét thema bij uitstek voor onze regio. De meeste schansen – kleine aarden verdedigingswerken – werden immers opgericht tijdens de Tachtigjarige Oorlog op het platteland en komen talrijker voor in de provincies Limburg, Vlaams-Brabant en Antwerpen. Niet verwonderlijk dat er daarom veelvuldig schansen voorkomen in het Merodegebied, dat zich net uitstrekt op de grenzen van deze drie provincies. Intergemeentelijke onroerende erfgoeddienst (IOED) de Merode heeft daarom in het kader van de Archeologiedagen 2022 een samenwerkingsproject opgestart omtrent het thema 'schansen', met de zes gemeenten en hun lokale verenigingen die aangesloten zijn bij IOED de Merode (Laakdal, Scherpenheuvel-Zichem, Hulshout, Herselt, Westerlo en Tessenderlo).



Het resultaat is deze **brochure** waarmee je eropuit kan trekken per fiets om te speuren naar de schansen in jouw gemeente én in het Merodegebied. Wie goed kijkt kan hier en daar nog wat sporen in het landschap terugvinden van de schansen, zoals een wal of een gracht. In Laakdal bleef zelfs nog een volledig schanshuisje bewaard, een unicum in ons gebied!



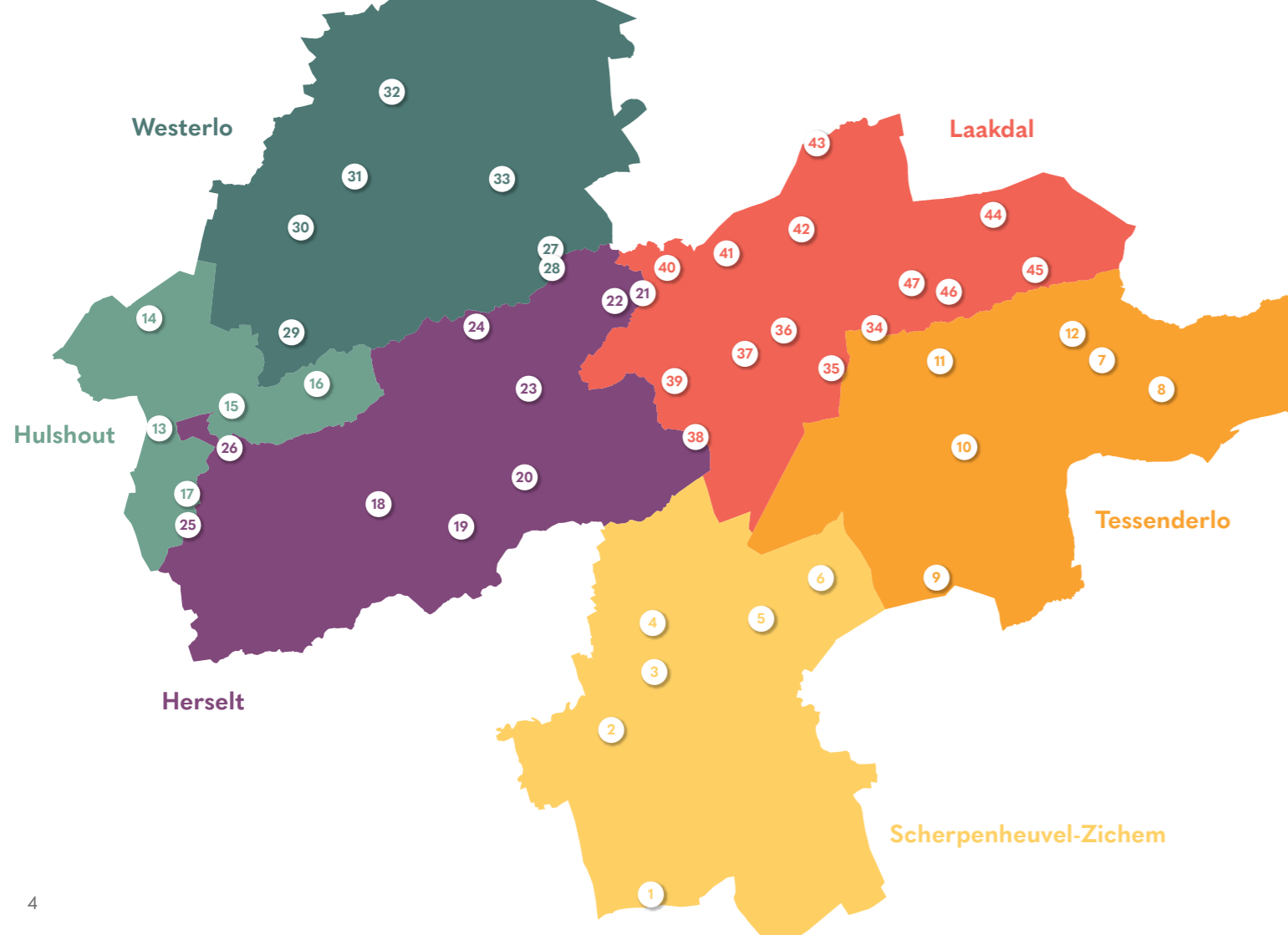
De schansenroutes kan je terugvinden in de **Erfgoedapp**. Download eerst de Erfgoedapp op je smart-phone en scan vervolgens de QR-code per gemeente. Of zoek in de Erfgoedapp rechtstreeks naar 'schansenroutes'.

Je kan de routes ook downloaden vanop onze website als een **afdrukbare PDF** in A4-formaat of als **GPX-bestand** dat je op je GPS-toestel kan zetten of via je smartphone rechtstreeks kan inladen in Google Maps. Surf naar: www.cultuurenerfgoeddemerode.be/projecten

**SPRING OP JE FIETS
EN VERSCHANS JE
IN DE MERODE**

Steffie Peetermans
Archeoloog IOED de Merode





Overzicht van schansen per gemeente

Scherpenheuvel-Zichem p8

- 1 De schans van Schoonderbuken
- 2 De schans te Messelbroek
- 3 De schans aan't kerckhoff
- 4 De schans in't Eeck Broeck
- 5 De Elsenbosch-schans
- 6 De schans van Okselaar

Tessenderlo p18

- 7 Kerkschans
- 8 De schans van Hulst en Schoonhees
- 9 De schans van Engsbergen in het Goor
- 10 De Gerhagenschans
- 11 De schans van Schoot
- 12 De Rijterschans van het Centrum

Hulshout p26

- 13 De Kouwbergschrans
- 14 De schans te Hulshout
- 15 De Steenkenshoeve

16 Hof ter Borght

17 De Schrans

Herselt p32

- 18 De Osseneirsschans
- 19 De schans van Voortjesheide
- 20 De schans van Wezel
- 21 De Goorbeeckschans (Boschhoeve)
- 22 Het Fort te Bergom
- 23 De schans van Kipdorp
- 24 De schans van de Kaaistraat
- 25 De Schrenskens te Ramsel
- 26 De schans van de Vosdonken

Westerlo p40

- 27 De oude dekenij
- 28 De Rietschans
- 29 De schans van Heultje
- 30 De schans van Goorheide
- 31 De schans van Gelendel
- 32 De schans van Damseinde

33 De Abdijschans

Laakdal p48

- 34 De Kerkschans
- 35 De Makelschrans
- 36 De Besauwenschans
- 37 De Dorpsschans van Plaets
- 38 De Vispoelschans
- 39 De Haanvenschans
- 40 De Blaardonckschans
- 41 De Trichelhoekschans
- 42 De schans van Eindhoutham
- 43 De Heykantschans
- 44 De Kattestraatschans
- 45 De Kapelleschans
- 46 De Borchtschrans en Zevenzillenschrans
- 47 De Galenstraatschans

De Tachtigjarige Oorlog

Oorlogen en huurlingenlegers

In 1568 brak er een grote oorlog uit tussen de **Spaanse kroon** en de **Nederlandse opstandelingen** van Willem van Oranje. Deze oorlog kennen wij nu als de **Tachtigjarige Oorlog (1568-1648)**. Veldslagen volgden elkaar snel op. De inwoners van het Merodegebied kregen het hard te verduren. Zo namen de Spanjaarden (o.l.v. Alexander Farnese) in het jaar 1578 Zichem hardhandig in: de stad werd platgebrand en de soldaten die zich in Zichem bevonden, werden in de Demer gegooid en verdronken. Na de inneming van Diest en de verwoesting van Zichem namen ze ook het kasteel van Westerlo in en beroofden zij tevens de Looienaars van 'beesten en granen'. De Spanjaarden ontvoerden meerdere inwoners die 'getormenteerd en zeer zwaar gepijnigd' werden om losgeld te krijgen. Na een periode van rust begon in 1621 wederom de vijandigheid tussen Spanje en de Noordelijke Nederlanden, wat zorgde voor een hernieuwde panische angst bij de bevolking. Na de Tachtigjarige Oorlog volgde de Hollandse Oorlog (1672-1679) en de Negenjarige Oorlog (1688-1697). Ook tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701 – 1713) werden in opdracht van legerbevelhebbers militaire versterkingen aangelegd in onder andere Herselt en Hulshout (de Franse Linie). Na de Oostenrijkse Successieoorlog werd het sinds lange tijd weer rustig in de Merode.

Verschansen?

Oorlog of onraad was dus voor onze voorouders nooit ver weg. Het woord '**verschansen**' betekent zijn toevlucht zoeken in een

versterkte defensieve positie. Mensen verzamelden zich in tijden van nood op één bepaalde plaats om het hoofd te bieden aan gevaar dat van een vreemde aanvaller uitging. De aanwezigheid van een **kasteel of versterkte stad** bood bescherming. Zo fungeerde de hele binnenstad van Zichem als toevluchtsoord mits een omwalling, stadspoorten en een waterburcht. Men trok langs de oevers van de Demer in Zichem en Messelbroek nog **bijkomende forten** op. Water was in de Lage Landen het verdedigingselement bij uitstek.

Voor vele plattelandsbewoners was de **kerk** de veiligste plek van het dorp. In de kerk gold het asielrecht en vaak was het ook één van de weinige soliede stenen gebouwen binnen bereik. Bij onraad vluchtte het hele dorp er met hebben en houden naartoe. Rond de kerk bevond zich een kerhofmuur zoals nog aanwezig in Testelt. De opbergkluisjes in de Sint-Gertrudiskerk van Vorst (Laakdal) en enkele documenten waarin de pastoor van Herselt de inwoners opriep om dringend hun huisraad uit de Sint-Servatiuskerk te komen halen, getuigen hier nog van. Tussen 1609 en 1612 zorgde een korte vredespauze voor het ontruimen van de kerken.

Ook adellijke woonsten, rijkere boerderijen, abdijen en pastorieën waren allen voorzien van een rondlopende gracht. **Omgrachte hoeven** werden soms benoemd als schans en boden ook de nodige bescherming. Denk maar aan de Dongenhoeve in Veerle en de Craenenburghoeve in Zichem.



Gewapend met de Hellebaard © Rijksmuseum Amsterdam

Hou boer doet op het daer ist belet.
Doet ghy niet op so wantt myn mostet

Boereverdrict

Drycht so ghy wilt met schieten of kuan.
Ghy ist alder bunten en juit daer byton.



← Reconstructietekening: ondanks enkele details die niet overeenstemmen met de schansen in het Merodegebied brengt deze wel de sfeer van toen. © Rijksdienst voor cultureel erfgoed

In de Zuiderkempen, in een gebied tussen Heist- op-den Berg en Mol, waaronder ook Veerle en Eindhout, werd vrij algemeen de term ‘schrans’ -met hypercorrecte r-gebruikt. In Tessenderlo en Vorst was steeds sprake van ‘schans’.

Bij onraad verschanste de hele gemeenschap zich daar met al wat hen **waardevol** was. De buurtgemeenschap verbleef er allicht enkele weken (tot maanden). Wanneer een plunderende bende de schans ontdekte, werd er onderhandeld. Voor wat geld, kippen, schapen of een koe werd veiligheid en de aftocht afgekocht. Het feit dat bijna ieder Kempens gehucht zijn schans organiseerde, toont de **hoge nood** aan bij de bevolking maar doet vooral vermoeden dat dit systeem, ondanks zijn beperkte militaire eigenschappen, wel degelijk **goed functioneerde**. De eerste schansen werden in het Merodegebied al aan het begin van de oorlogsperiode opgericht, omstreeks het **einde van de zestiende eeuw**.

Er zijn tot op heden weinig archeologische onderzoeken gedaan naar hoe men leefde op zo'n schans. Bij een kort verblijf was een **eenvoudige schuilplaats** allicht voldoende. De arme boeren hadden niet de middelen om een volledig tweede verblijf te bouwen op de schans. Bij een langer verblijf ontwikkelde deze schuilplaats zich

allicht tot een **eenvoudige lemen** constructie. Anderzijds was een permanente bewoning op een schans vaak geen overbodige luxe. Een bende die zich zou verschansen op de schans betekende een ramp! Zo ontstond op een aantal schansen een **schanshuis**. In het Merodegebied is er nog één origineel schansenhuisje bewaard gebleven, namelijk in **Klein-Vorst (Laakdal)**.

Schansenreglement

In tijde van nood moest onmiddellijk gereageerd worden en was discipline een zaak van leven of dood. Vandaar de **quasi militaire organisatie** van de schanswerking en het neerschrijven van duidelijke afspraken in een schansenreglement. Ieder dorp had één of meerdere heerdgangen en iedere heerdgang had zijn **eigen regels**. In Tessenderlo is er een schansenreglement uit 1624 bewaard gebleven. **Alle weerbare mannen van 18 tot 59** die met hun gezin hun toevlucht zochten op de schans kwamen met hun bewapening op een lijst te staan. Ieder dient zijn wapen bij zich te hebben. In Tessenderlo werden de weerbare mannen de **Looise 'rotgesellen'** genoemd. Een groep van ongeveer vijftien mannen stond onder het bevel van een rotmeester of korporaal.

En later?

Ook na de Tachtigjarige Oorlog bleven schansen **nog lang in gebruik**. Zo verschole de Veerlenaren zich op de Besauwenschrans te Laakdal op 16 december 1705 toen de Hollandse troepen onze streken onveilig maakten tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1713).



Toen in de achttiende eeuw een langere periode van vrede uitbrak, geraakten de schansen in onbruik en werden ze **herbestemd**. De grond werd verpacht voor de **landbouw** en de opbrengst kwam toe aan de gehuchtsorganisatie of 'heerwagen'. Naast landbouw steeg de noodzaak


aan meer gemeenschappelijke voorzieningen, zoals scholen en kerken, door de toenemende bevolking. In sommige gehuchten bleef de oorspronkelijke **collectieve, gemeenschappelijke functie** van de schans bestaan.



Tessenderloo. Kaartboek van de abdij van Averbode, opgesteld door landmeter Louis omstreeks 1650-1680, in opdracht van de abt Servatius Vaes, Cartesius, situering van de de Rijterschans van het Centrum.

SCHERPENHEUVEL – ZICHEM

 Aantal schansen: 6
 Route: 29,5 km

 Startplaats:
Dienst Toerisme, Basilieklaan 16



In de tweede helft van de zestiende eeuw, tijdens de **Tachtigjarige Oorlog**, hadden ook de dorpen en steden in de Demervallei zwaar te lijden gehad. De daaropvolgende eeuw bracht niet veel beterschap. De oorlog ging onverminderd voort en muitende soldaten zaaiden terreur in de streek. Lokale besturen gaven de **opdracht** tot de **aanleg van veilige toevluchtsoorden** voor de omwonenden of versterking van de bestaande verdedigingswerken. Ook nieuwe schuttersgilden zagen het levenslicht om de veiligheid te garanderen.

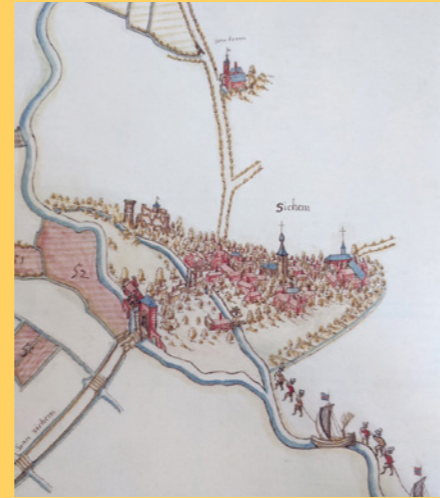
Op het platteland verschenen her en der schansen, maar ze waren niet overal terug te vinden. De aanwezigheid van een ouder kasteel of versterkte stad maakte de aanleg ervan vaak overbodig. Zo fungeerde de hele binnenstad van Zichem als veilig toevluchtsoord. De stad was uitgerust met een omwalling, stadspoorten en een waterburcht. Ook **Scherpenheuvel**

was volledig uitgebouwd als militair bolwerk. Hoewel de versterking er eerder symbolisch bedoeld was, kon ze toch de nodige bescherming bieden in tijden van nood.

Hetzelfde gold voor de **abdij van Averbode**, die omringd was met een volledige muur, voorzien van dubbele poorten, en een slotgracht. In Testelt en Messelbroek deden de kerken dienst als schuilplaats. Ze waren opgetrokken in ijzerzandsteen, hadden een versterkte toegangsdeur, waren omringd met een robuuste kerkhofmuur en konden binnen plaats bieden aan zowat de hele bevolking. Langs de oevers van de Demer werden in Zichem en Messelbroek nog bijkomende forten opgetrokken.

In Testelt deed het omgebouwde **watermolencomplex** dienst als versterkte vesting in de rivier. Ook afgelegen **hoeves** (Craenenburghoeve in Zichem),

pastorieën (Testelt, Messelbroek) en zelfs **herbergen** (de Eik in Averbode) werden met een omwalling en poort uitgerust om indien nodig bewoners te beschermen.



Kaartboek van alle goederen van de abdij, opgesteld door landmeter Cornelis Louis, in opdracht van de abt Servaas Vaes, c. 1650-1680. Leuven. Situering van de versterkte stad Zichem.




Scan de QR-code met de Erfgoed app om deze route te openen.

Of download de route als GPX-bestand of als PDF op de website: www.cultuurerfgoeddemerode.be/projecten/archeologiedagen-20-21-en-22-mei-2022



1. De schans van Schoonderbuken

 Houwaartstraat 288, 3270 Scherpenheuvel

In de eerste helft van de zeventiende eeuw ontwierp architect Wenceslas Cobergher de nieuwe stad **Scherpenheuvel** in opdracht van de aartshertogen Albrecht en Isabella. De stad werd uitgebouwd tot een **versterkt bolwerk** met vestingen en stadspoorten, die het ongenaakbare bedevaartsoord symbolisch moesten beschermen. Het omwalde Scherpenheuvel was een veilige haven voor inwoners en omwonenden in troebele tijden.

In het gehucht **Schoonderbuken** was er een kleine bewoningskern in de huidige Houwaartstraat. In de zeventiende eeuw stonden hier een vijftiental huizen. Omdat het centrum van Scherpenheuvel bij noodsituaties te ver weg gelegen was om naartoe te vluchten, besloten de bewoners van Schoonderbuken ook een schans op te richten. Ze werd opgetrokken volgens het klassieke patroon: een nagenoeg **vierkant stuk grond**, aan vier zijden omringd met een gracht en bebouwd met enkele **hutjes**. Tegen het **einde van de achttiende eeuw** was de schans verdwenen. Alleen aan de noordzijde van het perceel bleef de gracht behouden. De jonge Belgische staat zorgde vanaf haar oprichting voor politieke en militaire stabiliteit in eigen land. Voortaan stond het leger in voor de landsverdediging en moesten dorpen en gehuchten niet meer zelf investeren in militaire bouwwerken. De rol van de schansen was definitief uitgespeeld. Door de toenemende bevolking, steeg de noodzaak



Schoonenbrouck. Kaartboek van de abdij van Park (Heverlee) door landmeters Joris en Willem Subil, in opdracht van abt Libert de Paepe, 1663. Leuven. Archief Abdij van Park. Typographie boeck, 1665.

aan meer gemeenschappelijke voorzieningen zoals scholen en kerken. De vrijgekomen kavels waarop ooit een schans lag, werden herbestemd, zo ook in Schoonderbuken. Op het terrein van de voormalige schans stond nog een vervallen huis dat vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw dienst deed als **school**. In 1868 moest het plaats ruimen voor de nieuwe gemeenteschool van Schoonderbuken.

In een kleine vallei, aan de voet van de Hoensberg, lag een tweede schans. Ze verscheen voor het eerst op een kaart in het midden van de achttiende eeuw. Ze bood een veilige vluchtplaats aan de inwoners van het gehuchtje **Montenaken**, gelegen op de grens van Rillaar met Schoonderbuken. De schans was geen lang leven beschoren. Binnen de gracht werd al gauw een **hoeve** gebouwd. Vandaag rest er niets meer van deze schans. Enkel de naam **Schransstraat** herinnert nog aan het kleine bolwerk dat hier gelegen was.

2. De schans van Messelbroek

 Hammekesstraat 8, 3272 Messelbroek.

De schans (ook schrans of scharans) van Messelbroek duikt voor het eerste op in het **Kaartboek van de abdij van Averbode (1650-1680)**. Kaartmaker Cornelis Lowis situeerde ze ten noorden van de huidige Hammekensstraat. Het terrein was aan drie kanten omgracht en was met uitzondering van **één stenen huis**, bebouwd met **houten en lemen hutjes**. Aan het begin van de achttiende eeuw bleef de schans haar uitzicht behouden. Een kadastrale legger uit 1710 vermeldde als eigenaars van de schans de erfgenamen van Merten van Schajbroeck en van Lenaert van Essen, die deels ook de omliggende gronden in bezit hadden.

Maar de schans verloor geleidelijk haar functie. Halverwege de achttiende eeuw werd de gracht deels gedempt en moest de bebouwing wijken voor **landbouw**. Er verscheen een **L-vormige hoeve**, die midden de negentiende eeuw eigendom was van landbouwer Cornelius Claes. Hij bezat ook alle omliggende gronden die ooit deel hadden uitgemaakt van de schans. De hoeve verdween in de eerste helft van de twintigste eeuw. Na de Tweede Wereldoorlog verscheen de eerste bebouwing langs de Hammekensstraat en werden de gronden ten zuiden van de voormalige schans geleidelijk aan verkaveld.

Bomen en dicht struikgewas hebben vandaag de schans definitief ingenomen. Enkel een kleine laagte, waar ooit de schansgracht was, verradt nog de contouren van de schans van Messelbroek.



De schans van Messelbroek. Pre-kadastrale tekening door Pierre de Bersacques, 1596-1597. Leuven. Universiteitsarchief. Domeinarchief van het hertogdom Aarschot, nr. 2413.



Testelt bezat van oudsher **twee schansen**. Oorzaak was de ligging van het dorp in de Demervallei. Vanaf de herfst tot soms ver in het voorjaar stonden de beemden rondom Testelt **volledig blank** en was het dorp enkel bereikbaar via dijken. Vanuit Averbode liep de weg door het laaggelegen Teekbroek richting dorp. Er moest een schans voorzien worden voor de **bewoners ten noorden en ten zuiden van dit natte gebied**: één in het in het dorp en één in de Kattestraat.

3. De schans aan't kerckhoff

📍 Dorp 52, 3272 Testelt

Hoewel de dorpskern van Testelt in de loop van de geschiedenis veelvuldig in kaart is gebracht, is de Testeltse schans er zelden op terug te vinden. De oudste kaart uit het einde van de zestiende eeuw toont het zwaar ommuurde molencomplex op de Demer, dat in tijden van nood dienst deed als fort en de **ommuurde Sint-Pieterskerk**, die fungeerde als schans voor het dorp. Een halve eeuw later was op grond van de abdijs van Averbode een nieuwe schans aangelegd, in de schaduw van de kerk, **tussen kerkhof en Demer**. De gracht die de onbebouwde schans omsloot, stond in verbinding met de Demer. Een andere opgemerkte verschijning in het zeventiende-eeuwse kaartboek van de abdijs was een **motte met opper- en neerhof**, gelegen ten noorden van de kerk. Wellicht was het een overblijfsel van de residentie van een ridderfamilie uit de twaalfde eeuw.

Vandaag is in de dorpskern geen spoor meer te bekennen van schans noch motte. Op de plaats van de schans werd in 1859 de **derde pastorie** van Testelt gebouwd. De motteheuvel werd afgegraven in de loop van de achttiende eeuw. Honderd jaar later verkocht de Testeltse burgemeester, Jacques-Philippe Meynckens, deze weide voor de aanleg van de spoorlijn en de nieuwe Stationsstraat.

← Testelt. Kaartboek van alle goederen van de abdijs, opgesteld door landmeter Cornelis Lowis, in opdracht van de abt Servaas Vaes, c. 1650-1680. Leuven. Rijksarchief. Archief van de abdijs van Averbode, nr. 5009 (kaart XVI). (legende: Schans: nr. 87, Motte: K)

4. De schans in 't Eeck Broeck

📍 kasteel Hoevebeemden, Kasteelstraat 10, 3272 Testelt

De schans in 't Eeck Broeck werd aan het begin van de zeventiende eeuw opgetrokken aan de Kattestraat. **De naam van deze weg** is een verwijzing naar de **schans – ook wel kat** genoemd. Ze werd opgetrokken ten behoeve van de bewoners van **de Voort** en omliggende straten, die bij overstroming afgesneden waren van het dorp. Rondom de schans, die **volgebouwd was met hutjes** liepen een **gracht** en een **rij bomen** die de nodige bescherming moesten bieden. Op het einde van de achttiende eeuw geraakte de schans in onbruik. **De gracht werd gedempt** en er verscheen een **kleine hoeve** die haar naam gaf aan het hele gebied: de **Hoevebeemden**.

Averbodium. Kaartboek van alle goederen van de abdijs, opgesteld door landmeter Cornelis Lowis, in opdracht van de abt Servaas Vaes, c. 1650-1680. Leuven. Rijksarchief. Archief van de abdijs van Averbode, nr. 5009 (kaart I).



Op het einde van de Kasteelstraat ligt al meer dan honderddertig jaar het gelijknamige **kasteel** Hoevebeemden verscholen. Toen de Lierse bankier **Jos de Pooter** in 1890 op zoek ging naar een geschikt buitengoed voor zijn gezin, belandde hij in Testelt. Burgemeester Carolus Meynckens bood hem een terrein aan in een drassig gebied ten noorden van de dorpskern. De kleine hoeve die er lag werd verbouwd tot een pittoresk landgoed. Wanneer het gezin De Pooter de zomermaanden in Testelt doorbracht, werden steevast vrienden uitgenodigd. De Pooter was actief in de vrijmetselaarsloge en de liberale partij. Politici, schrijvers en logebroeders brachten vaak enkele dagen op Hoevebeemden door. Eén van hen was de Antwerpse burgemeester **Jan van Rijswijk**, die er stierf na een lange ziekte in september 1906.

Niets herinnert vandaag nog aan de schans die er al eeuwen lag, lang voor het huidige kasteel er werd gebouwd.

5. De Elsenbosch-schans

📍 *Elsbosch, Averbode, tussen Mortelbroekstraat en Broekstraat, 3271 Averbode*

De gemeente Averbode zag pas het levenslicht in 1928 en was daarmee lange tijd de jongste gemeente van België. Een deel van Testelt (inclusief het abdijcomplex) werd hiervoor samengevoegd met een stukje Zichem. Beide afgestane gebieden lagen ten noorden van de Demervallei en waren in natte periodes vaak afgesneden van de eigenlijke kernen van Zichem en Testelt.

Het stukje Zichem dat voortaan bij Averbode ging behoren stond van oudsher bekend onder de naam **De (Grote en Kleine) Haak**. In de achttiende eeuw telde dit gehucht een vijftiental woningen. Bij dreigend gevaar was het versterkte Zichem te ver weg gelegen en vaak te moeilijk bereikbaar. Daarom werd voor de lokale bewoners op grond van de abdij, in het **Haaksbos**, een schans aangelegd. Ze was geen lang leven beschoren. De schans verscheen voor het eerst en het laatst op kaart in de **tweede helft van de zeventiende eeuw**. Het kaartboek van de abdij van Averbode vermeldde als oppervlakte 1 zil en 64 roeden (ca. 53 are 48 centiare). De zgn. Elsenbosch-schans was omringd met een gracht. Ze lag



verscholen in het Schansbos tegenover de Quaeden Hoeck, een zeer **drassig** gebied.

De plaats waar ooit de Elsenbosch-schans lag, is vandaag nog steeds voor velen **onbekend terrein**. Ontdekkingsreizigers en avonturiers lopen de Broekstraat ten einde, de weg gaat over in een aarden pad. Na enkele meters ontvouwt zich het grote niemandsland: de Demerbroeken. In het eerste bos aan de rechterkant, lag de schans van Averbode.

6. De schans van Okselaar

📍 *Brabantsebaan 11, 3271 Okselaar, Zichem*

De schans van Okselaar is met een waas van **mysterie** omgeven. Dat ze heeft bestaan, bewijst een vermelding in het archief van de abdij van Averbode. Ze staat echter nooit afgebeeld op een historische kaart, waardoor haar **exacte locatie wat onduidelijk is**. In 1642 kocht Peeter Willems van Hendrik Cools, meier van Vorst en van Henricus van Damme uit Veerle een vijver in Okselaar voor de abdij van Averbode. De waterpartij werd gesitueerd aan de schans van Okselaar, die gelegen was in de gemeene heide. Dit heidegebied voor gemeenschappelijk gebruik was gelegen tussen Averbode, Okselaar, Engsbergen en Molenstede. In het kaartboek van het goederenbezit van de abdij van Averbode uit ca. 1650-1680 is de Willemsvijver evenals de **Willemsavoir** terug te vinden. Een savoir of sauvier was een klein poeltje bij een grote visvijver, waar de vangst een tijdje levend in kon worden bewaard. De vijver was gelegen naast de Uilenkoploop aan de huidige Brabantsebaan. De schans situeerde zich ergens ten (noord) oosten van deze vijver.

← *Testelt. Kaartboek van alle goederen van de abdij van Averbode, opgesteld door landmeter Cornelis Lowis, in opdracht van de abt Servaas Vaes, c. 1650-1680. Leuven. Rijksarchief. Archief van de abdij van Averbode, nr. 5009 (kaart XVI). (legende: Schans: nr. 5)*

TESSENDERLO

✿ Aantal schansen: 6

📍 Startplaats:

🚲 Route: 23 km

St. Martinuskerk, Markt



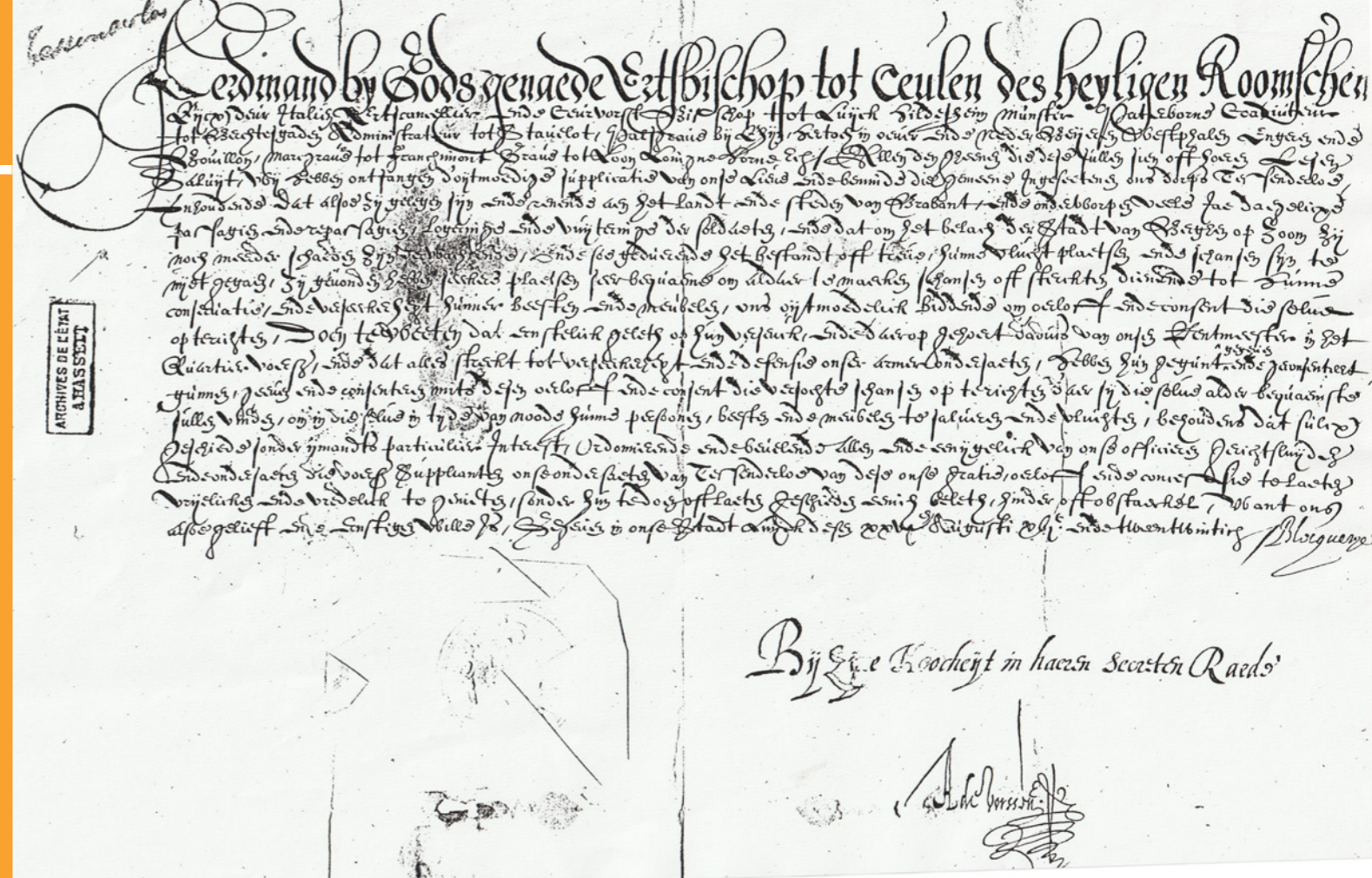
Tessenderlo telde eertijds zes schansen, waaronder ook het toevluchtsoord aan de pastorie, die met grachten was omgeven. Vóór de bouw van deze schansen waren de **cijnshoven** de enige versterkingen, zoals het Hof van Goor en Groenpoort. Deze waren omgeven door een verdedigingsgracht en voorzien van een ophaalbrug maar eerder **beperkt in aantal en oppervlakte**.

De zes schansen in Tessenderlo werden opgericht tijdens de **Tachtigjarige Oorlog** (1568-1648), welke ook voor deze gemeente een verschrikkelijke periode betekende. In 1621 begon de krijgsbedrijvigheid tussen Spanje en de opstandige Noordelijke Nederlanden. Dit zorgde voor een panische angst bij de bevolking, te meer omdat hun oude schansen **in onbruik** waren geraakt. De Looienaars vroegen daarom in een smeebede (oytmoedige supplicatie) om nieuwe schansen op te richten, waarvoor de **prins-bisschop van Luik** uiteindelijk ook **toestemming** verleende.

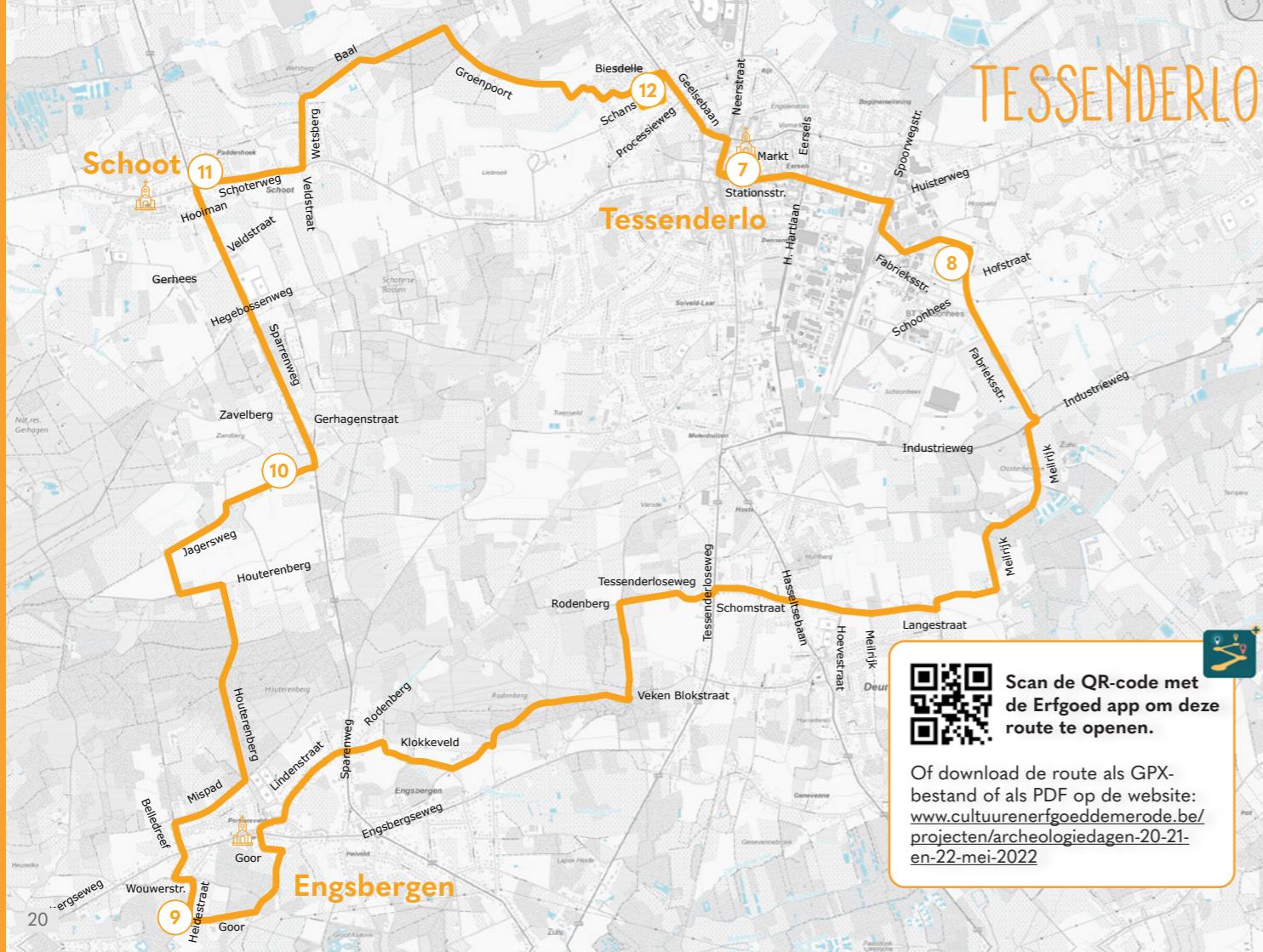
Naar aanleiding hiervan werd een **schansreglement** uitgevaardigd door drossaard Arnold de Sprimont en schout Lambert Corselius, dat tot op heden bewaard bleef. Dit reglement werd gebaseerd op een ordonnantie van prins-bisschop Ernest van Beieren uit 1577 ter oprichting van een plattelandsleger van zogenaamde 'huyslieden'. Alle weerbare mannen van 18 tot 59 kwamen met hun bewapening op een lijst te staan. Deze dienstplichtigen **werden Looise 'rotgesellen'** genoemd en werden opgeroepen om de eigen bevolking te beschermen tegen vreemde troepen. Een inventaris van 12 december 1624 geeft een overzicht van welke en hoeveel dienstplichtigen er werden ingezet op drie van de zes schansen: 89 op de Schoonhezerschans, 42 op de Rijterschans en 61 op de Schoterschans. In deze periode waren er heel wat conflicten. Zo kwam het in 1629 tot een confrontatie tussen de **Looise huyslieden** en de **Spaanse huurlingen**

waarbij Looienaar Wouter Swinnen werd neergeslagen, gestoken en met drie kogels werd beschoten. Ook in 1632 kwam het tot een **zeer bloedig gevecht** tussen **troepen** van Ham, Tessenderlo en Beringen en het **Spaanse leger** onder leiding van Salazar. Het resultaat was 90 doden en vele gewonden bij de 'huyslieden' of burgerwacht.

De schansen behielden hun verdedigingsfunctie tot begin achttiende eeuw. Daarna werd de grond verhuurd en voor **landbouwdoeleinden** gebruikt. Naderhand werd er op de schans vaak een boerderij gebouwd en bewerkte de boer (pachter) het bijhorende akkerland. Toch bleef de **gemeenschapsfunctie** van de schans geruime tijd én soms nog tot op de dag van vandaag bewaard. Zo werden er op sommige schansen later **wijkschooltjes** opgericht. Dat gebeurde op de schans in Schoot en in Schoonhees-Hulst. Ook de Rijterschans en de schans van Engsbbergen werden benut voor het lokale onderwijs.



Toelating Schans door Bisschop Ferdinand van Beieren omstreeks 1621.



Scan de QR-code met de Erfgoed app om deze route te openen.

Of download de route als GPX-bestand of als PDF op de website: www.cultuurenerfgoeddemerode.be/projecten/archeologiedagen-20-21-en-22-mei-2022

7. Kerkschans

Markt 3B en Markt 21, 3980 Tessenderlo

De eerste schans in Tessenderlo was de **Sint-Martinuskerk** op de markt. Vooral in de aanloop (1566-1610) naar de godsdienstoorlogen werd deze als schansplaats gebruikt. In de kerk was slechts een beperkte ruimte waardoor men al snel op zoek moest naar een ruimere locatie. De ruimte binnen de palissade, rond het kerkhof en binnen de vest van de pastorie werden daarom ook door de bevolking benut als beschermingsplaats. In deze periode werd dan ook de **cluster van kerk, kerkhof en pastorie** in zijn geheel beschouwd als 'schans'.

Tessenderloo. Kaartboek van de abdij van Averbode, opgesteld door landmeter Lowis omstreeks 1650-1680, in opdracht van de abt Servatius Vaes, Cartesius.

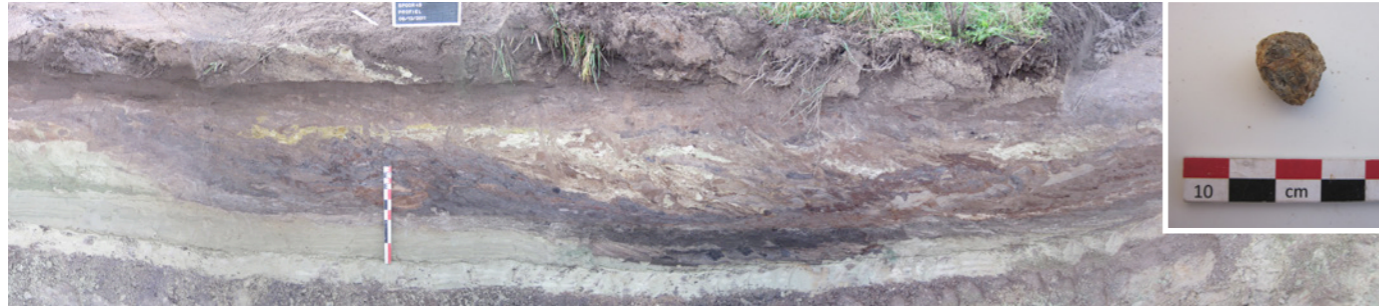


8. De schans van Hulst en Schoonhees

Fabrieksstraat, 3980 Tessenderlo

Deze schans bij het oude **Hof van Goor** diende ter bescherming van de bevolking, wonende op twee nabijgelegen gehuchten. Gezien deze op de **grens** van Schoonhees en Hulst gelegen was, werd termen de schans de ene keer 'schans van Schoonhees' en de andere keer weer 'schans van Hulst' genoemd.

De vroegste vermelding van de schans dateert uit **1608**: Loyck Nijs, ook wel 'Loyck Op scans' genoemd, boerde in Schoonhees met twee koeien en een rund. Verder werden er **een twintigtal vermeldingen** bewaard aangaande deze schans, onder meer in overlijdens- of erfenisakten, te dateren tussen **1627 en 1791**. Doorheen de zeventiende en achttiende eeuw was er herhaaldelijk sprake van huizen die aanwezig waren op de schans, alsook een brug en een poort. Graaf Ferraris tekende circa **1775** de schans



Coupefoto doorheen de westelijke gracht van de schans, Studiebureau Archeologie bvba 2012.

Gecorrodeerde loden kogel, Studiebureau Archeologie bvba 2012.

ten noorden van het Hof van Goor als een omwalling met een **twaaftal gebouwtjes** bij de Blaasberg en de Konijnsberg. De Atlas der Buurtwegen (ca.1840) geeft nog zes gebouwen aan.

De schans werd tevens in 2012 door Studiebureau Archeologie onderworpen aan een **archeologisch vooronderzoek**. Uit dit onderzoek bleek dat de schansgracht ongeveer 9 meter breed en 1,8 meter diep was. De totale oppervlakte van de schans is dus ongeveer 1,6 ha. De schans bleek strategisch gezien **geen goede** ligging in het landschap te hebben, vermits de zuidelijke helling van de schans hoger gelegen was dan de schans zelf. Door deze strategisch ongunstige ligging heeft deze boerengemeenschap zichzelf vaak vrij moeten kopen als ze werden aangevallen.

Toen de schans in onbruik raakte, werd de gracht opgevuld met grond die aanvankelijk de wal vormde. Uit onderzoek bleek ook dat er binnen de schans grote **uitgravings- of ontginningskuilen** lagen. Mogelijk zijn dit sporen van een ultieme poging om de wal op te hogen bij invallende troepen. Binnen de schans werden

ook paalsporen ontdekt die verband houden met minstens **twee gebouwen die zich aanvankelijk op de site bevonden**.

Tenslotte verwezen de **vondsten** op de site allemaal naar de periode waarin dit perceel in gebruik was als schans. De vondsten betroffen: drie oorden van Ferdinand van Beieren (1612-1650), twee oorden van Maximiliaan Hendrik van Beieren (1650-1688), een fragment van een pauwscelling van Albrecht & Isabella (1598-1621), visnetgewichten, een ronde gesp, knopen, aardewerk en musketkogels.

In de negentiende eeuw werd het **schooltje van Hulst** op deze schans opgericht. Hier werd gedurende enkele decennia les gegeven. Adelin Rogiers liet eind twintigste eeuw de walgracht of vest van de oude schans tegenover zijn boerderij opvullen met overtollige grond. Wie goed kijkt, kan in **de bocht van de huidige Fabrieksstraat** nog iets van de wal en gracht van het oude vluchtoord bespeuren.

9. De schans van Engsbbergen in het Goor

Kruising Goor en Heidestraat, 3980 Tessenderlo

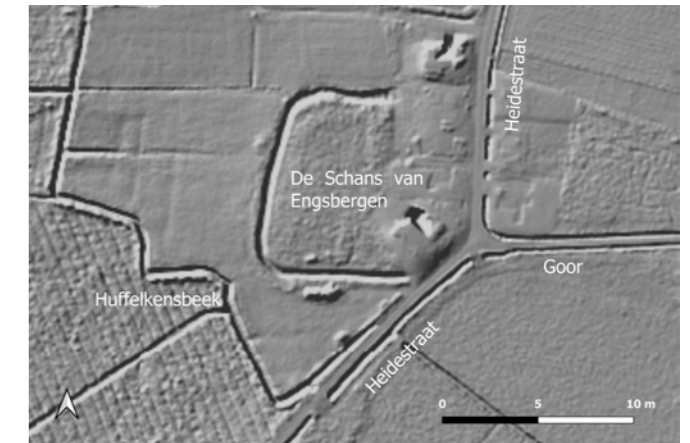
De schans van Engsbbergen was gesitueerd in het Goor, op een uitgestrekte laaggelegen gemeenschapsgrond. De eerste vermelding dateert van 1627, wanneer Lemmen den cleermaker op de schans van Insberch overleed. In 1683 is sprake van een klein bosje bij die schans, "genoemt den Boonhoff oft Vijf Stuyvers Bosken".

Om de drie jaar werd het **beheer** van de schans **openbaar verpacht**. Hoewel er later geen school kwam, zoals elders, werd de opbrengst van de schans wel gebruikt om er de **koster-schoolmeester** van te betalen. In de negentiende eeuw verklaarden de inwoners van Engsbbergen dat de koster-schoolmeester destijds als vergoeding voor zijn diensten een huisje op een veld, genoemd de *Schans*, evenals een perceel 'de voorschans' tot zijn beschikking had. Om het onderscheid te maken tussen de effectieve schans in het Goor en de woning van de koster-schoolmeester, sprak men in de volksmond van de 'binnenschans' en de 'buitenschans'.

In de jaren 1940 werden **archeologische vondsten** gedaan in de schans van Engsbbergen. De vondsten omvatten aardwerkscherven en een volledige aardewerk kruik. In deze kruik zaten welgeteld **honderd zilveren munten**. De vondst werd verkocht waardoor er geen onderzoek meer naar kan gebeuren, maar volgens de vindsters ging het om munten uit de tijd van de aartshertogen **Albrecht en Isabella** (1598-1621).

De schans wordt op de oude kadasterkaart van 1846 nog aangeduid. Zij lag "tussen den diepen vijver en de kinkesvijver nabij de Heuvelkensloop," belangrijk om de grachten te voeden. In 1984 begon men met de **verkaveling** van de gemeentegronden in en om de schans. In 1993 werden er twee huizen gebouwd. De schans van Engsbbergen is gelegen aan het **T-punt Goor en Heidestraat** dicht bij de grens met Molenstede. Een deel van de **vroegere vest** is nog te zien.

Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, regio Tessenderlo, met de situering van de schans van Engsbbergen via Geopunt in Qgis.





Ferrariskaarten, 1771-1778 regio Tessenderlo, met de schans van de Schoot, via Geopunt in QGIS.

10. De Gerhagenschans

📍 Jagersweg, 3980 Tessenderlo

De benaming Gerhagenschans komt slechts één keer voor in een **verkoopakte** uit het begin van de achttiende eeuw. Een perceel in de buurt was door de dorpschirurgijn 'meester' Frederik de Vivi door erfschik van de gemeente verkregen. Zijn zoon Jan de Vivi verkocht het land in **1701** aan kapelaan Hugo Broekhoven voor 50 gulden of 10 dukaten. Het gebied grensde aan drie zijden aan gemeente-eigendom en ten noorden aan 'Therhaegense scansse'. De koper mocht het land binnen de vesten gebruiken.

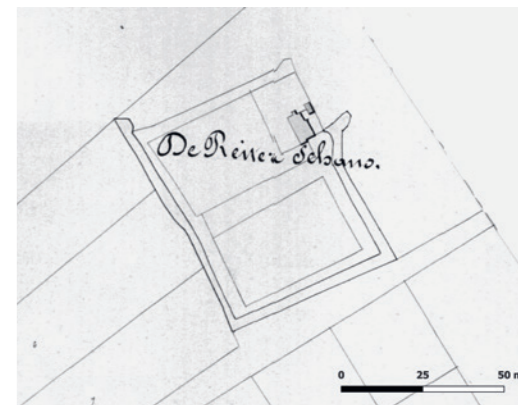
Op **negentiende-eeuwse kaarten** (zoals de Atlas der buurtwegen uit ca.1841), is de **omgrachting** van het perceel, waar de schans op gelegen was, nog zichtbaar. Op de Topografische kaart Vandermaelen (1846-1854) wordt de ingang van de schans langs de noordwestelijke kant gesitueerd.

11. De schans van Schoot

📍 Schoterweg 284/286, 3980 Tessenderlo

De schans van Schoot was gelegen op de plaats waar nu de **dorpschool** staat. De eerste vermelding van deze schans dateert uit **1624**, toen het kind Joannis Maes stierf "in Schoet ex regione fortalitiio" of "uit de omgeving van de schans". Doorheen de zeventiende eeuw wordt deze schans meermaals vermeld in akten. Zo maakte Jan Vermeulen op 10 november 1627, in zijn testament, 800 gulden over aan de natuurlijke kinderen die hij bij Maaïke Maes had gemaakt (?) en Marie Maes kreeg twee koeien en een bed "als nu wesende op die schansse", die toen op de schans van Schoot stonden. De oudste vermelding van de **schansportier** of portarius van Schoot, Jan Claes, dateert uit 1633.

De **vluchtfunctie** van de schansen **verdween** omstreeks 1700, waarna het goed verhuurd werd door 'de heerdgang' of gehuchtsorganisatie. Vaak was een schans de ideale plek om een **wijkschooltje** op te richten. Schoot kreeg kort na 1700 het eerste gehuchtsschooltje van Tessenderlo. De onderwijzer kwam wonen in het wachthuisje of vroegere portierhuis en werd ludimagister of 'schoolmeester op de schans van Schoot' genoemd. Drie onderwijzers stierven in dat huisje op amper achttien jaar tijd: Sebastiaan Bogaerts stierf in 1713; Peter Wouters in 1728 en Jan Van den Eynde in 1731. In 1786 werd Louis Thiels als laatste schansmeester van Schoot vermeld.



Atlas der Buurtwegen ca. 1840, regio Tessenderlo, met de Rijterschans van het centrum via Geopunt in QGIS.

12. De Rijterschans van het Centrum →

📍 Kruising Biesdelle en Geelsebaan, 3980 Tessenderlo

De schans van '**de Plaats**' of '**het Centrum**' was gelegen op de Rijt. De huidige straatnaam 'Schans' heeft er zijn naam aan te danken. De Dorpsvliet, waarvan het water dankbaar werd gebruikt, bevoeide de schansgracht.

De 'heerwagen' van de **Plaats, Rijt en Baal** beheerde het gebied. De kapitein verbleef aan de poort van de schans, zoals blijkt uit een eerste vermelding in 1627: "Item aen Ambrosius Aertnijs capitijn tot die poorte vande schanse". In de achttiende eeuw had de schans zijn **militaire functie verloren**, maar nog steeds werden er **schansmeesters aangesteld**. Dan gaf de burgemeester het volk de opdracht om schansenmeesters te kiezen. Zo liet de burgemeester

van 'de Plaats', Peter Geuens, in 1778 de inwoners **drie nieuwe schansmeesters** kiezen voor de volgende drie jaar (Dominicus Aertnijs, Peter Van Eeckhout en Francis Andries). De schansmeesters verhuurden vervolgens het schanshuis, die bijgebouwen en de schansveste.

In het Centrum mocht de **onderwijzer** op de schans van de Rijt wonen en kwam dagelijks in het oude schooltje op de markt om les te geven. Dat gebeurde nog tot in 1821. Naderhand kwam er een **boerderij** die 'De Schans' werd genoemd. Hierdoor kreeg de familie Vandermaesen, die er lang woonde, al gow hun bijnaam.

HULSHOUT

 Aantal schansen: 5

 Route: 24,3 km

 Startplaats:

St. Adrianuskerk, J. Verlooyplein, 2235 Houtvenne

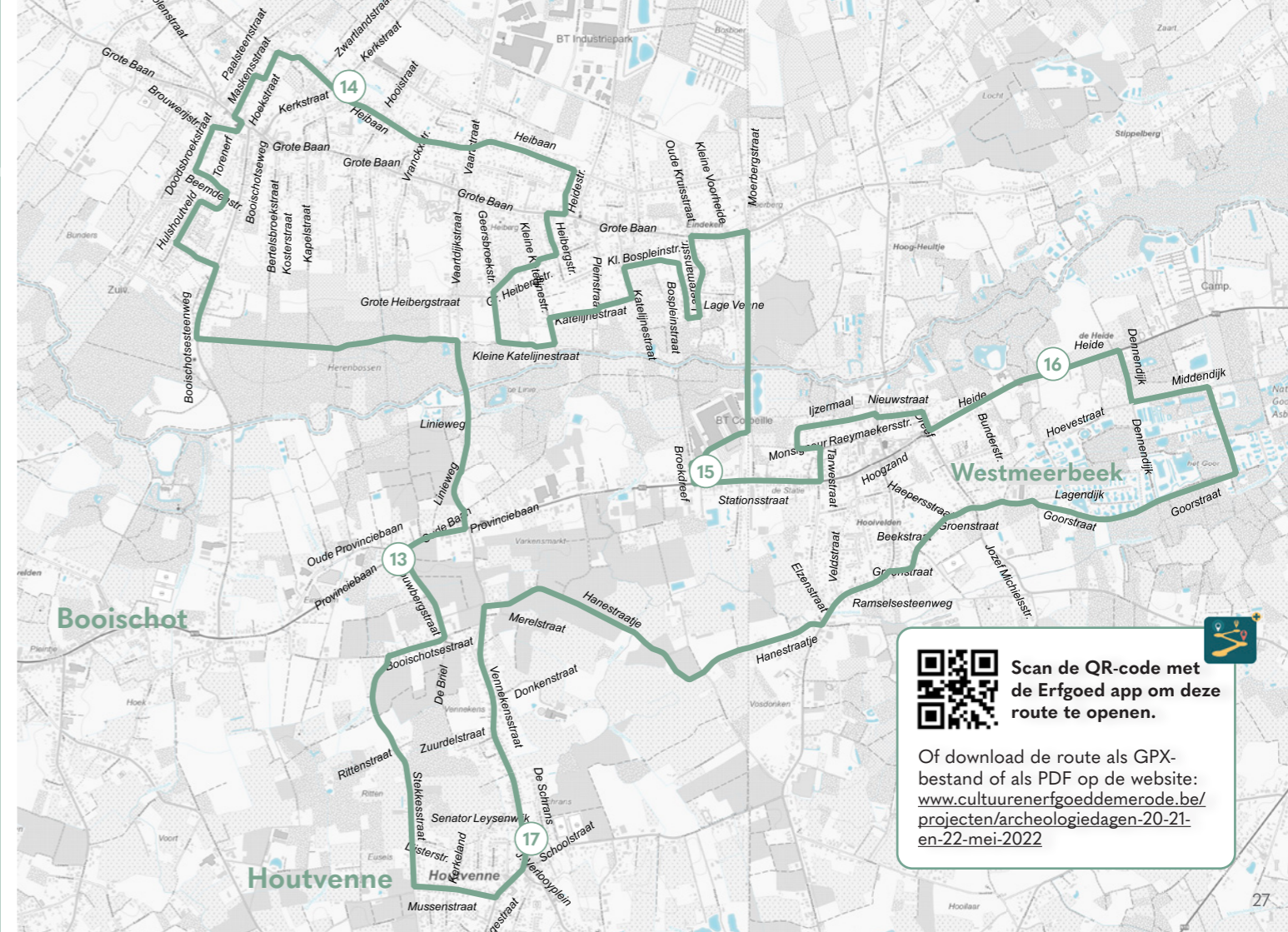


Omstreeks 1600 was de heerlijkheid Westmeerbek in eigendom van twee gezaghebbende families: de familie Van Halmale en de familie de Cotereau. De twee geslachten lagen in een constante onderlinge concurrentiestrijd om elkaanders goederen. In 1613 erfde de familie Van Etten de heerlijkheid van de Van Halmale's.

Ondertussen woedde de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) en werd ook onder meer in Westmeerbek een gedeelte van de "Spaanse Linie" doorgetrokken ter hoogte van de Grote Nete, de verdedigingslijn die de Spaanse soldaten hadden opgeworpen in hun strijd tegen Willem van Oranje. In deze periode werden de Zuiderkempen overstelpt door doortrekkende en plunderende

soldaten. Tegen het einde van de zestiende eeuw was Westmeerbek zodanig verwoest dat het nog nauwelijks bewoond was en telde het dorp slechts een 40-tal huizen.

In de fusiegemeente Hulshout troffen we enkele honderden jaren geleden vijf schansen aan. In de deelgemeente Hulshout bevond zich één schans en in de deelgemeenten Houtvenne en Westmeerbek telkens twee. In het huidige straatbeeld blijft er van die schansen echter weinig over. De grachten rondom de schansen werden gedempt, de meeste gebouwen zijn verdwenen en er is thans geen spoor meer van deze verdedigingswerken terug te vinden.



Scan de QR-code met de Erfgoed app om deze route te openen.

Of download de route als GPX-bestand of als PDF op de website: www.cultuurenerfgoeddemerode.be/projecten/archeologiedagen-20-21-en-22-mei-2022



Ferrariskaarten, 1771-1778 regio Hulshout, met de Kouwbergschrans, via Geopunt in QGIS.

13. De Kouwbergschrans

📍 *Kruising Provinciebaan en Kouwbergstraat, 2235 Houtvenne*

De Kouwbergschrans bevond zich op het grondgebied van Houtvenne, ze was gelegen op de hoek van de Provinciebaan en de Kouwbergstraat, net **achter de Sint-Annakapel**. Deze schans werd reeds weergegeven op de Ferrariskaarten van 1771-1778. Hierop is te zien dat er zich reeds in de achttiende eeuw **meerdere gebouwen** bevonden op deze schans.

Ter hoogte van deze schans bevindt zich momenteel nog de **hoeve 'De Kouwbergschrans'**, de vestigingsgrachten van deze schans werden enkele tijd na de Tweede Wereldoorlog gedempt. Tevens was deze hoeve ook het geboortehuis van advocaat **Jan Baptist Chrysostomus Verlooy** (1740-1797), de Vlaamse 'maire' van Brussel. Het dorpscentrum van Houtvenne werd tevens naar hem genoemd: het J. Verlooyplein.

14. De schans te Hulshout

📍 *Adres: Kruising Kerkstraat – Heibaan, 2235 Hulshout*

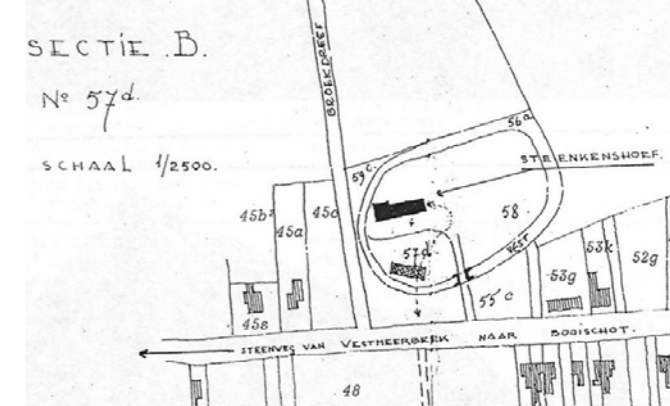
Uit kaartmateriaal kunnen we afleiden dat er een schans aanwezig was nabij de **dorspikern van Hulshout** in de achttiende eeuw. Deze schans bevond zich op de hoek van de Kerkstraat en de Heibaan. Op de Ferrariskaart (1771-1777) is de schans te herkennen aan een omgracht perceel, maar zonder verdere bebouwing. In het midden van de negentiende eeuw stond er volgens de Vandermaelenkaart (1846-1854) op dit perceel een langgevelhoeve, maar op dat moment was de gracht reeds verdwenen. Momenteel is van deze schans niets meer terug te vinden en ondertussen werden de percelen waarop de schans zich bevond **volledig verkaveld**.

15. De Steenkenshoeve →

📍 *Kruising Broekdreef en Stationsstraat, 2235 Westmeerbeek*

De Steenkenshoeve is gelegen op de hoek van de Broekdreef en de Stationsstraat te Westmeerbeek, meer bepaald ten zuiden van de site 'La Corbeille' op Broekdreef nr. 2. De naam 'Steenkenshoeve' werd reeds in 1530 vermeld en was eigendom van de Heer van Westmeerbeek. Omstreeks 1600 was de heerlijkheid Westmeerbeek in eigendom van twee gezaghebbende families: de familie Van Halmale en de familie de Cotereau. De twee geslachten lagen in een constante onderlinge concurrentiestrijd om elkanders goederen. In 1613 erfde de familie Van Etten de heerlijkheid van de Van Halmale's.

Ondertussen woedde de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) en werd ook onder meer in Westmeerbeek een gedeelte van de **'Spaanse Linie'** doorgetrokken ter hoogte van de Grote Nete, de verdedigingslijn die de Spaanse soldaten hadden opgeworpen in hun strijd tegen Willem van Oranje. In deze periode werden de Zuiderkempfen overstelpt door doortrekkende en plunderende soldaten. Tegen het einde van de zestiende eeuw was Westmeerbeek zodanig verwoest dat het nog nauwelijks bewoond was en telde het dorp slechts een 40-tal huizen. Verschrikt door de altijd weerkerende en plunderende legerbenden, **voorzagen de landbouwers in deze periode diepe grachten rond de 'Steenkenshoeve'** om hun gezin, hun goederen en hun vee te beschermen. Op dat moment werd de 'Steenkenshoeve' aldus een omgrachte schans.



De ronde vorm van de omgrachting is duidelijk te zien op de Ferrariskaarten (1771-1777) waar de schans eveneens benoemd wordt als 'Stenckkenhoeve' en op dat ogenblik vier gebouwen en een waterpoel herbergde. Een eeuw later toont de primitieve kadastrakaart (1830-1835) nog quasi dezelfde situatie, al bevinden de gebouwen zich op dat moment in een iets andere constellatie. Hetzelfde beeld vinden we terug op de Vandermaelenkaart (circa 1854). Het is pas in de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw en de twintigste eeuw dat de bebouwing toeneemt langs de bestaande wegen rondom de schans.

In 1979 werd de Steenkenshoeve gerestaureerd en bleef in deze grondig aangepaste vorm tot op de dag van vandaag bewaard. De site van de vroegere conservenfabriek 'La Corbeille', ten zuiden van de schans, werd verder uitgebouwd tot een bedrijventerrein.

16. Hof ter Borgh

📍 Heide 47-51, 2235 Westmeerbeek

Deze hoeve of schans wordt ook wel de **'boerderij van Hof ter Borgh'** genoemd. Thans betreft het een hoevegebouw met losstaande bestanddelen, geschikt rondom een gekasseide binnenplaats. De hoeve is gelegen op de Heide, ten oosten van het kasteel Hof ter Borgh en fungeerde vanaf de negentiende eeuw als pachthoeve van het gelijknamige kasteel. Oorspronkelijk betrof het echter een versterkte schans op de *Meerbeekse Heide*. De oudste vermelding gaat terug tot **circa 1600**. In 1773 werd de hoeve verwoest en gedeeltelijk afgebroken. Volgens literaire bronnen werd ze in 1859 heropgebouwd als pachthoeve, al komt dit niet geheel overeen met het jaartal '1868' dat op de gevel prijkt. Op het kadaster werd het gebouw aan de straatzijde in 1869 ingetekend en de U-vormig ingeplante bijgebouwen in 1928.

De primitief versterkte hoeve of *'borgh'* temidden van een ringgracht werd tegen **einde van de zestiende eeuw** vermoedelijk opgericht uit verweer tegen het oorlogsgeweld van allerhande vreemde troepen en roversbenden tijdens de Tachtigjarige Oorlog.

17. De Schrans

📍 Kruising J.Verlooyplein en De Schrans, 2235 Houtvenne

'De Schrans' was gelegen in het dorp van Houtvenne, ten oosten van de Vennekenstraat, op de hoek van het J. Verlooyplein en straat De Schrans. Je leest het goed, deze schans heeft zijn naam gegeven aan een ganse straat! Meestal hadden de schansen een specifieke naam. In dit geval was dat echter niet het geval. De **hoeve** die er later stond werd eveneens 'De Schrans' of ook 'Het Schrans' genoemd.

Deze schans te Houtvenne is reeds zichtbaar op de Ferrariskaarten (1771-1778). Verder vonden we ook een vermelding van de schans in het manuaal van de pastoors van Houtvenne omtrent **1744-1794**: "Jan Celis getrouwd met Anna Van Hout, wonende in een huis met 6 dagmaal land en een weide tegenover de Schrans...".



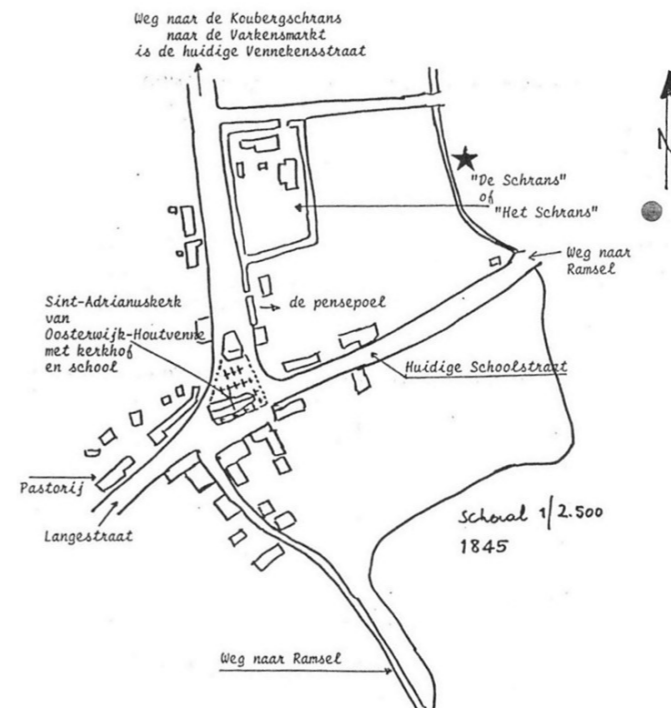
De uitgegraven vest (gracht) rondom de schans was rechthoekig van vorm en had een lengte van ongeveer 60 op 80 meter. Naast de straat liep de vest in de negentiende eeuw door tot enkele huizen voor het dorpsplein, dit is nog duidelijk zichtbaar op de Atlas der buurtwegen (1840). Het stukje gracht dat doorliep was de openbare drinkplaats voor het vee en werd in de volksmond **'de pensepoel'** genoemd. Deze vest werd na Wereldoorlog één drooggelegd.

In 1973 maakte men hoeve de Schrans met de grond gelijk. Momenteel bevindt zich hier weiland.



Bronvermelding foto

Bronvermelding foto



Bronvermelding foto

HERSELT

 Aantal schansen: 9

 Startplaats:

 Route: 27,5 km

Sint-Servatiuskerk, Dorp 36



Tijdens de **Tachtigjarige Oorlog (1568 – 1648)** werden er op het grondgebied van de gemeente Herselt door landbouwgemeenschappen meerdere boerschansen aangelegd. Deze aanleg gebeurde wanneer de behoefte aan bescherming voor hun gezin en vee acuut werd. Eens het gevaar voor oorlog en plundering geweken leek, werden de walgrachten vaak terug opgevuld en werd het terrein opnieuw gebruikt voor landbouw. Er is dan ook in Herselt geen enkele schans meer volledig bewaard. Hierdoor zijn er nog steeds enkele geheimzinnigheden omtrent de verschansingsfunctie of de locatie van enkele schansen vermits we soms enkel verwijzingen naar de schans of enkel een kaart tot onze beschikking hebben.

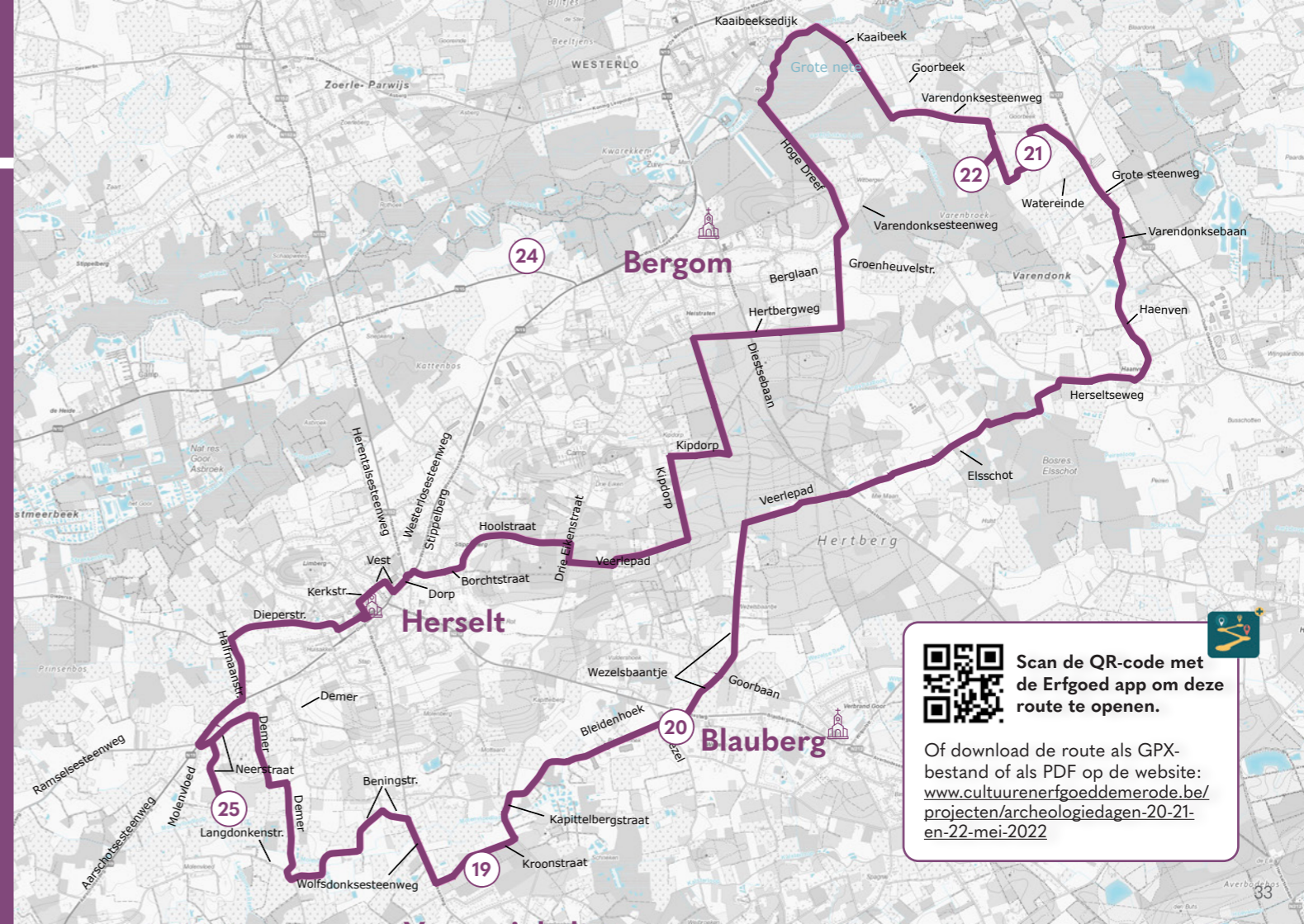
Deze boerschansen mag je dan ook niet verwarren met de **militaire verschansingen**, die zowel in deze periode als later in de Spaanse Successieoorlog (1701 – 1713) – de Franse Linie, in opdracht van legerbevelhebbers op het grondgebied

van Herselt werden aangelegd, bijvoorbeeld de schans op het Hooilaar.

Tevens werden ook **grotere boerderijen** die met een walgracht waren omgeven, ‘schansen’ of ‘schransen’ genoemd. Hier zitten we met de kwestie van het kip of het ei; vaak is het onmogelijk om uit te maken wat er eerst was. Kreeg de hoeve zijn naam omdat ze was gebouwd op een voormalige schans? Of werd ze zo genoemd omdat ze met haar walgracht er uitzag als een schans? De omwalde hoeven te Herselt die ‘schans’ genoemd werden zijn gelegen in de Harmoniestraat (Ramsel), in het Hooilaar (Ramsel) en op de Provinciebaan (Herselt). Verder zijn er ook nog omwalde hoeven te Herselt die tevens een verschansingsfunctie hadden en dus ook werden opgebouwd met wal en gracht. Dit gebeurde waarschijnlijk in eerste instantie uit verdediging, maar later ook uit prestige, denk maar aan de bekende Kaabeekhoeve te Bergom.

Tenslotte is er in Herselt nog de ‘**Pastorsvest**’. Deze is duidelijk

zichtbaar op verscheidene kaarten (vb. Ferrariskaarten), als een walgracht bestaande uit twee delen met een gebouw erin. Hoewel dit terrein, de huidige woonwijk ‘De Vest’, altijd gekend is geweest als ‘de pastorsvest’ wordt ze nergens in de documenten m.b.t. de pastorie of de kerkelijke bezittingen van Herselt vermeld. Gezien de kleine oppervlakte van het perceel kan ze vermoedelijk nooit hebben gediend als vluchtplaats voor de bevolking van het dorp van Herselt. De inwoners zochten bij naderende legerbenden hun toevlucht in de parochiekerk Sint-Servatius waar ze rekenden op het asielrecht dat de kerk hen bood en waar bovendien de dikke muren en stevige deuren de nodige bescherming zouden geven. Dit gebeurde zowel in 1627 als 1644 toen de oorlog nog volop woedde. De deken moest er blijkens de visitatieverslagen van de parochie telkens bij de pastoor op aandringen dat alle inwoners van Herselt dringend hun spullen uit de kerk moesten komen halen na de doortocht van de legerbenden.



Scan de QR-code met de Erfgoed app om deze route te openen.

Of download de route als GPX-bestand of als PDF op de website: www.cultuurerfgoeddemerode.be/projecten/archeologiedagen-20-21-en-22-mei-2022

18. De Osseneirsschans →

📍 Ten zuidoosten van Neerstraat 47, 2230 Herselt

Deze schans lag aan een zijstraatje van de Neerstraat. De oudste vermelding dateert van 1694 uit het **leenboek van de markies de Merode** toen ze de 'ossenhoot sch(r)ans' werd genoemd. De schans had toen al zijn verdedigingsfunctie verloren en fungeerde als akkerland.

Ze wordt tevens vermeld in 1731 toen in de Neerstraat "een eusel aent schrans" – een weide – werd verkocht. Volgens een akte uit 1750 had de voormalige schans een oppervlakte van drie dagmalen (1 dagmaal of zil is ca. 30 are) akkerland, en was dus ca. 1 hectare groot.

In de volksmond werd ze steeds de 'osseneirs' of 'osseneirsschans' genoemd. De schans is nog goed te herkennen op de negentiende-eeuwse kadasterkaarten. Het terrein heeft bovendien momenteel nog de typische vorm van een schans; een rechthoek met op de vier hoeken halfronde bastions.



Provincie Antwerpen, Gemeente Herselt, Verzamelplan. Primitief kadaster, opgesteld door landmeter Vreven, 1830-1834.



Orthofotowerkbestand, 2021 met transparantielaag Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, regio Molenvloed-Neerstraat te Herselt via Geopunt.

19. De schans van Voortjesheide →

📍 Ten zuiden van de huidige Kroonstraat, 2230 Herselt

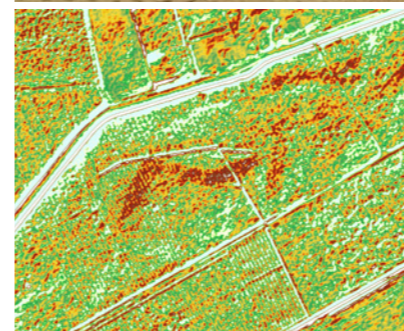
De oudst gekende vermelding van deze vluchtplaats dateert uit **1634** wanneer er gesproken wordt over een graanschuur die op de schans stond. De schans wordt weergegeven op de figuratieve kaart van de heidegronden te Herselt die landmeter Guyaux in 1769 tekende. De schans had een **ongewone zeshoekige vorm** met een knik in de langste zijden. Op de Ferrariskaarten van 1777 wordt ze eerder schematisch aangegeven.

Lang was het enkel gissen naar de exacte locatie van deze schans. Volgens de kaarten, lag ze ergens in de bossen tussen

de Kroonstraat en Voortjesheide te Varenwinkel. Recent cartografisch onderzoek geeft een meer nauwkeurige indicatie van de locatie van deze schans. Op het **Digitaal Hoogtemodel** zien we vermoedelijk de begrenzing van de noord- en westelijke wal van de schans (rode kleur), vermits deze vorm geheel overeenkomt met de vorm van de schans op de kaart. Deze ligt in het **bos ten zuiden van de huidige Kroonstraat**, ter hoogte van de knik van de weg.



← Carte des bruyères, dites Weselsche-Heyde et Voortkens-Heyde, sous Herselt. Guyaux, 1769.



← Bewerking van het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, regio Herselt, Voortjesheide via Geopunt.



20. De schans van Wezel ↑

📍 Bleidenhoek 4, 2230 Herselt

Wezel is volgens toponymisch onderzoek de **oudste bewoningskern** van de parochie Blauberg. Toch wordt er tot **1727** gewacht om een **kapel** op te richten: dat bewijst een visitatieverslag uit datzelfde jaar. Dat verslag geeft ook de inwoners van Wezel de toelating om een **school** op te richten. Het gebouw waar de inwoners van Wezel hun school in huisvesten was gelegen **binnen de schansgracht**. Het is niet duidelijk of dit gebouw initieel gebouwd werd als schoolgebouw of dat dit gebouw nog een restant was van de oude schansbebouwing. Wel toont dit aan dat de **gemeenschapsfunctie** die de schans initieel uitoefende nog voor een stuk verder bewaard bleef in het gebruik van de schans als onderwijslocatie.

De vroegste vermelding van de schans is omstreeks **1749**, dit in een verkoopakte van een met graan bezaaid veld dat het "ven

schans van tot Wezel" werd genoemd. Het ging dus toen al om een gedempt ven dat omgezet was tot **akkerland**.

De schans wordt in **1763** weergegeven op een kaartje uit het abdijsarchieef van Tongerlo met betrekking tot de grensscheiding tussen de parochies Herselt en Westerlo. De eigenlijke schans was toen al verdwenen maar leefde nog voort als **plaatsnaam** voor het perceel waarop ze ooit lag.

De rechthoekige vorm en slotgracht is nog goed te herkennen op negentiende-eeuwse kaarten. De schans situeert zich **vlak achter de nog bestaande kapel van Wezel**, ter hoogte van het terrein dat momenteel industriezone is.



Orthofotowerkbestand, 2021 regio Herselt met situering van het Fort en de Goorbeekschans te Bergom via Geopunt in QGIS.

← 21. De Goorbeekschans (Boschhoeve)

📍 Ten zuiden van de Varendonksesteenweg, 2230 Herselt

Deze schans wordt een eerste keer vermeld in het cijnsboek voor Herselt van de markies van Westerlo uit **1694** als "een parcheel landt ende weijde geheeten de bosch hoeve nu genaempt de schrans groot drij sillen gelegen in de goorbeek." De situering van de schans komt perfect overeen met de **figuratieve weergave** van een schans op een zeventiende-eeuwse kaart van de gehuchten Goorbeek, Blaardonk, Varendonk en Watereinde. De schans, waarop er zich **twee gebouwen** bevonden, was omgeven door een walgracht en te bereiken via een **ophaalbrug**.



Carte d'une partie des villages de Herselt et de Vaerendonck, zeventiende eeuw via Cartesius.

De schans lag ten zuiden van de weg van Goorbeek naar Varendonk, tussen de huidige Varendonksesteenweg en het Varenbroek, ten westen van het laatste pad voor de kapel van Varendonk.

← 22. Het Fort te Bergom

📍 Tussen de Varendonksesteenweg en het Varenbroek, 2230 Herselt

De tot de verbeelding sprekende naam 'Het Fort', werd door de **bevolking van Bergom** gegeven aan de schans die zich tussen de **Varendonksesteenweg en het Varenbroek** bevond. Buiten deze **mondelijke overleveringen** is er niets dat nog herinnert aan deze vluchtplaats. Er konden voorlopig geen andere bronnen worden teruggevonden die het bestaan van deze schans kan bevestigen of die er meer kunnen over vertellen.

23. De schans van Kipdorp

📍 Ten westen van de Drie Eikenstraat, 2230 Herselt

Rond de schans van Kipdorp is momenteel nog een waas van **mysterie**. Dat ze heeft bestaan bewijst een **akte** ten behoeve van de **Sint-Sebastiaans gilde van Westerlo** van notaris Carolus Coomans omstreeks 1770. Hierin wordt vermeld dat Peeter Spapen Peeterszoon 100 gulden geleend heeft van de gilde. De schans wordt echter nergens weergegeven op kaarten waardoor we naar de exacte locatie van deze schans alleen maar kunnen raden. Tevens zijn er ook geen overtuigende sporen op Digitale Hoogtemodellen terug te vinden. Aan de hand van de beschrijving in de akte kan er voorzichtig gesteld worden dat deze schans zich in de buurt van de huidige Drie Eikenstraat (de vroegere baan op Langdorp) te Kipdorp moet bevonden hebben.

Op heden desentijde: maart 1770

*Voor een de Kellier van een huy
Kintje van annexie gestoen ende gelegen in het
voorgemelt Kipdorp, westwaerts schijnde op de
Kellier van de Schans van de Nederhelliche oort:
waertop groot met gheheel drij ende een half sillen
salvo jure te regentende oort Frans elletens, en
de kinderen van Adr. van Hove, west de baene op
Langdorp, stem de Kellier van een parcheel landt*

Akte obligatie ten behoeve van de Sint-Sebastiaens gilde. Opgetekend door notaris Carolus Coomans Westerlo omstreeks 1770, nr. 05/19-03-1770.



Deze schans lag ten **noorden van de Provinciebaan** tegen de natte weilanden en bossen langs de Nete. Ze lag aan de overkant van de veldweg die nu naast de woning op de Provinciebaan nr. 106 loopt. Deze **woning** werd later '**de Schrans**' genoemd, een naam die het gebouw nu nog draagt, hoewel ze nooit deel heeft uitgemaakt van de eigenlijke schans. De watergracht van de schans werd omstreeks 1900 gedempt en het hele perceel werd omgevormd tot **akkerland**.

← Ferrariskaarten, 1771-1778 regio Herselt, met de schans van de Kaaistraat, via Geopunt in QGIS.

24. De schans van de Kaaistraat

📍 Ten oosten van de veldweg naast Provinciebaan 106, 2230 Herselt

Over de schans van de Kaaistraat zijn momenteel geen schriftelijke verwijzingen gekend. Dat ze heeft bestaan, bewijzen wel veelvuldige **cartografische bronnen**. Zo staat ze duidelijk met walgracht getekend op de Ferrariskaarten (1777), de Atlas der Buurtwegen (ca. 1840) en op de Topografische kaart van Vandermaelen (1846-1854).

In 1777 was de voormalige schans met een watergracht omgegeven en opgedeeld in **twee delen** met op het stuk bij de toegang een **huisje** en daar achter op het tweede stuk een **bijgebouw**. Voor de schans, buiten de walgracht, lag nog een hoevegebouw.

25. De Schrenskens te Ramsel →

📍 Scheiloostraat 32 en het ten zuiden aanpalend perceel, 2230 Ramsel

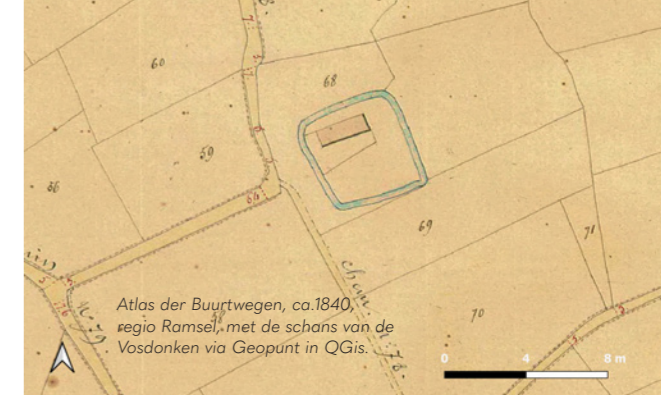
De schans van de 'Schrenskens' in Ramsel is **enkel nog gekend in de volksmond**. Buiten de plaatsnaam zijn er geen schriftelijke verwijzingen van deze schans.

Op negentiende-eeuwse kaarten, zoals de Atlas der Buurtwegen (ca.1840) en Vandermaelen (1846-1854) is de schans, bestaande uit een **vierkant perceel omgeven door een watergracht**, wel nog duidelijk herkenbaar. Nu is het terrein ingenomen door het perceel van woning Scheiloostraat nr. 32 en het ten zuiden aanpalend perceel te Ramsel.



Vandermaelen, 1846-1854, regio Ramsel, met de Schrenskens via Geopunt in QGIS.

Het perceel bevindt zich tegen **de grens tussen Ramsel en Houtvenne**, kortbij de Houtvensesteenweg, in een bocht van de Scheiloo. De locatie van de schans maakt nu deel uit van de woonzone rond de Grote Waterstraat en de Scheiloostraat.



26. De schans van de Vosdonken

📍 Hanestraatje 23, 2230 Ramsel

De schans van de Vosdonken was enkel nog gekend **via mondelinge overlevering** van oudere boeren uit deze omgeving. Schriftelijke verwijzingen over deze vluchtplaats zijn er tot op heden niet gekend.

Op de Ferrariskaarten (1771-1778) wordt de schans duidelijk weergegeven in de Vosdonken als een **vierkantig perceel met een watergracht** omgeven. Op de latere negentiende-eeuwse kaarten zoals in de Atlas der Buurtwegen (ca. 1840) wordt ze op dezelfde manier weergegeven en is er tevens een **gebouw** zichtbaar binnen de omgrachting.

Momenteel is de **watergracht gedempt** en werd het perceel ingenomen door de **paardenmanege Kapelleboshoeve** gelegen in het Hanestraatje nr. 23 te Ramsel.

WESTERLO

🦋 Aantal schansen: 7

📍 Startplaats:

🚲 Route: 27,8 km

Dienst Toerisme, Sint-Lambertusstraat 4

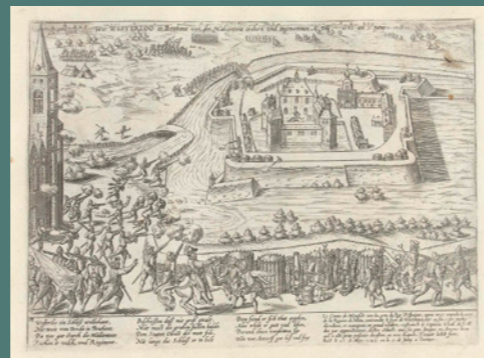


De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) was in Westerlo ook een verschrikkelijke tijd. Zo vallen in 1573 en 1579 troepen de parochie Westerlo binnen; ze plunderden, staken huizen in brand en mishandelden de inwoners. Door de strategische en dus interessante positie van het kasteel van Westerlo hebben de burgers veel te lijden gehad. Nadat de **protestanten in 1579 het kasteel overnamen**, vielen in 1583 de Spanjaarden o.l.v. Karel Van Mansfeld eerst Diest en Zichem binnen om vervolgens richting Westerlo te trekken. In juni 1583 namen de **Spanjaarden het kasteel van Westerlo** in. Er leek geen einde te komen aan deze ellendige tijden: in de zestiende en zeventiende eeuw was één derde van de bevolking van Westerlo en zijn gehuchten gevlucht en de etenswaren en meubelen van de inwoners waren gestolen. Om hun verdediging te kunnen garanderen voor de toekomst, richtten de inwoners **boerenschansen** op.

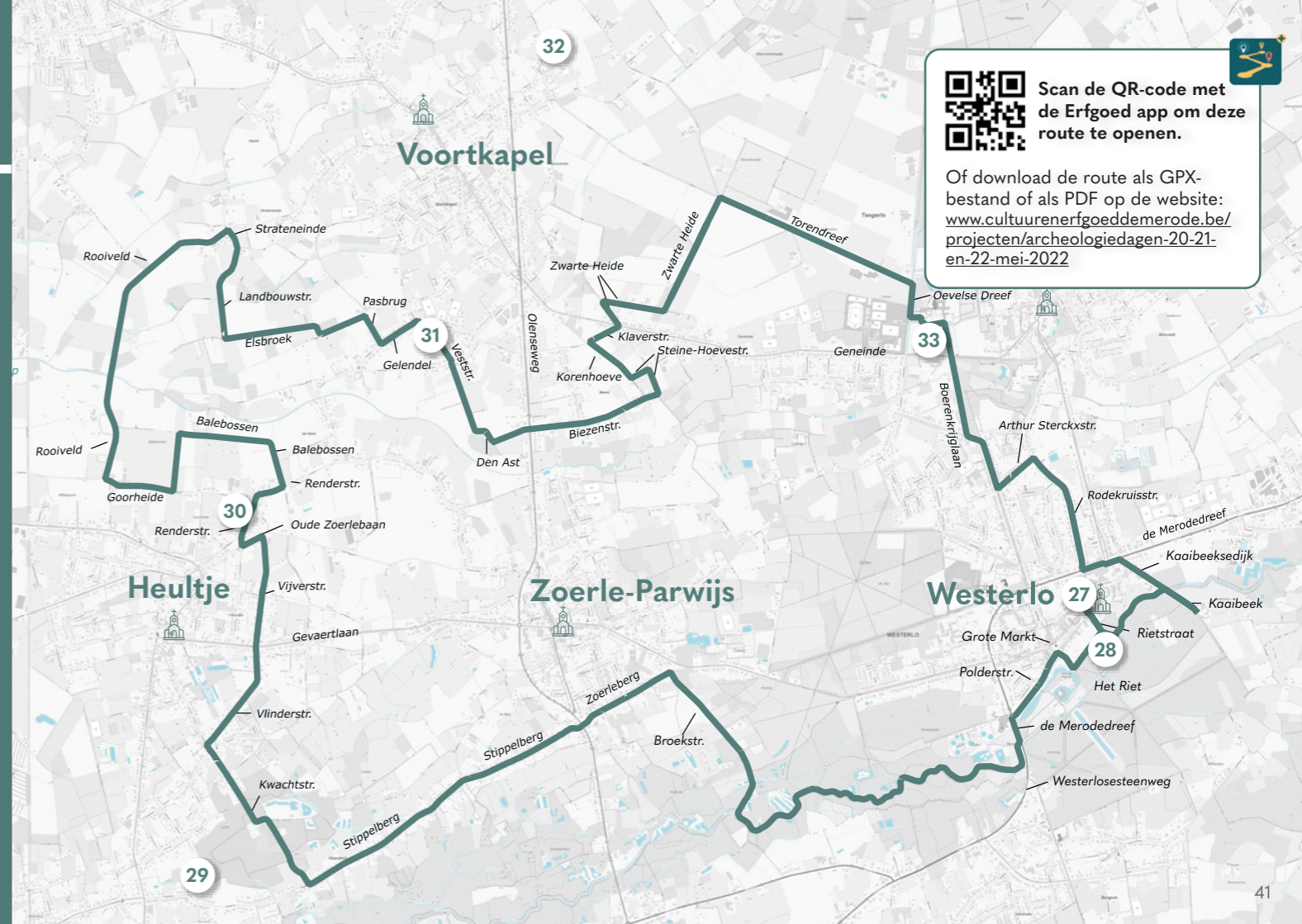
In de gemeente Westerlo, met inbegrip van alle deelgemeenten, zijn er ongeveer **dertig historische gebouwen en domeinen** gevonden die verwijzen naar het begrip 'schans'. Hiervan konden er **zeven** worden weerhouden als '**boerenschansen**'. Deze zeven hebben in de geschiedenis een rol gespeeld als schans voor de (boeren) gemeenschappen op het grondgebied van Westerlo. Ze dateren allemaal uit de periode van de Tachtigjarige Oorlog.

Buiten deze zeven schansen is de **Kaaibeekhoeve** nog het vermelden waard. Deze omgrachte hoeve ligt op grondgebied Herselt maar is van groot belang geweest voor de inwoners van Westerlo. De geschiedenis van deze hoeve gaat ver terug. De 'Qua(et)beke' of 'Quackebeke' maakte van oudsher (tiende eeuw) deel uit van de bezittingen van het domkapittel van Utrecht. Het werd in de twaalfde eeuw, samen met andere goederen en rechten in Westerlo en Herselt verpacht aan de heren

van Wesemael. In 1488 kwam Kaaibeek in het bezit van de familie de Merode, die er thans nog steeds eigenaar van is. De jaarankers AO 1686, zichtbaar in de voorgevel van de hoeve, verwijzen naar de toenmalige verbouwing in traditionele bak- en zandsteenstijl. De hoeve was vroeger volledig omgeven door een gracht die nu nog gedeeltelijk aanwezig is.



Prent van de inname van het Kasteel van Westerlo door Karel Van Mansfeld omstreeks 1583.
© Rijksmuseum Amsterdam



Scan de QR-code met de Erfgoed app om deze route te openen.

Of download de route als GPX-bestand of als PDF op de website: www.cultuurerfgoeddemerode.be/projecten/archeologiedagen-20-21-en-22-mei-2022

27. De oude dekenij

 Sint-Lambertusstraat 4, 2260 Westerlo

De oude dekenij in Westerlo werd in **1618** door de Norbertijnen van Tongerlo gebouwd. De muurankers op de oostelijke achtergevel verraden het bouwjaar. Enkel de oude kern dateert nog uit deze periode, het gebouw dat we nu zien staan is grotendeels uit **1786**.

Het gebouw werd gebouwd als **pastorie** voor de bedienaars van de kerk. De pastorie met bijgebouw en een moestuin was al in 1618 volledig omsloten met een **brede gracht**. Het water voor deze gracht kwam vanuit de **Grote Nete**.

Dit geheel fungeerde als schans **ter verdediging van de pastorie**. De gracht was bedoeld als bescherming of verdediging tegen mogelijke bezoekers met slechte bedoelingen. In dit geval was deze bescherming, in de eerste plaats, bedoeld voor de pastorie en de eigen bewoners, maar ook andere mensen die bescherming nodig hadden als er gevaar dreigde, waren welkom. De toegang tot de schans bevond zich langs de noord- en zuidzijde via een brug. In 1960 werden de grachten gedempt. Enkel de noordelijke gracht, die de scheiding vormt met het woonzorgcentrum, is nog bewaard.

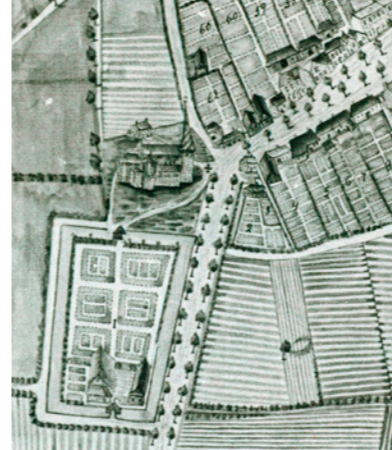
Deze schans, het domein met twee gebouwen en omgrachting, is duidelijk zichtbaar op een kaart uit 1716. Ook zijn hier de **twee**

toegangen, via bruggetjes, langs noord- en zuidzijde zichtbaar. Op latere kaarten, zoals de Ferrariskaarten (1771-1777) of Atlas der Buurtwegen (1841), kan je de gebouwen, omgrachting en tuin nog goed herkennen.

Toen Westerlo een dekenaat werd, werd de woning van de pastoor en later de deken niet langer de pastorie, maar dekenij genoemd. De ironie van de geschiedenis wil dat de abdij al kort na de nieuwbouw van 1786 haar bezit verloor. Inmiddels is de dekenij eigendom van de **gemeente**, nadat ze sinds 1984 dienst deed als vrederecht en politierechtbank. Hier huist sinds 2015 **Toerisme Westerlo**, tevens een onthaalpoort voor het Merodegebied.

In 1974 werden het gebouw en de siertuin, samen met de kerk en kerkhof, **beschermd** als monument en landschap.

Postkaart oude dekenij, via Heemkundige kring Ansfried.



Carte de Westerloo et ses Environs, omstreeks 1716 via Cartesius.

De schans situeerde zich tussen de **Laak en de Nete** en was te bereiken via een valbrug over de Laak en via de schanspoort. De schans fungeerde tevens als een **weideplaats** voor het vee.

Het verblijf op/in de Rietschans kon soms lang duren. Daarom waren er **huisjes** voor de gezinnen van de pachters en waren er reglementen voor het leven in de schans. Aan de ingang van het beschermde gebied, de **schanspoort**, stond het poorthuis van de schansmeester. Hij moest de poort van de schans en de valbrug onderhouden en erop toezien dat de reglementen gerespecteerd werden.

Carte de Westerloo et ses Environs, omstreeks 1716 via Cartesius.

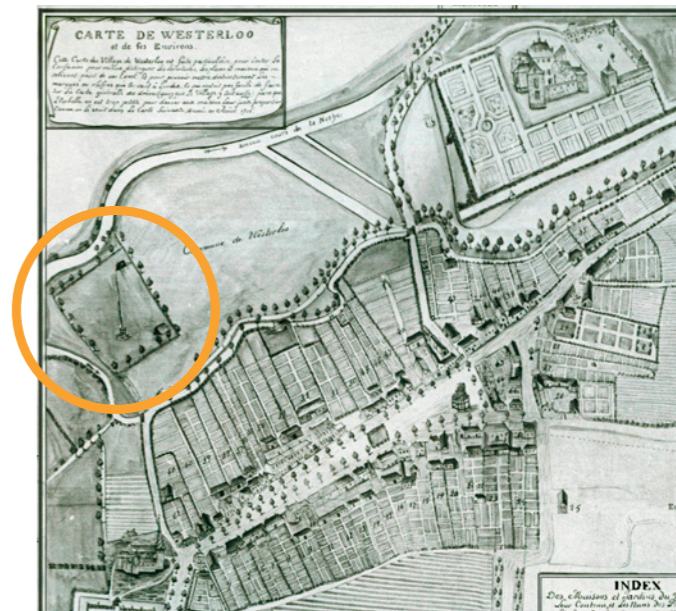
28. De Rietschans



 einde van de Rietstraat, 2260 Westerlo

Het Riet is een domein, gelegen ten zuiden van het dorp en ten oosten van het kasteel de Merode, op de rechteroever van de Grote Nete.

Een deel van het domein werd uitgebouwd tot een schans, ter bescherming van de familie en het vee van de pachters van de kasteelhoeven, tegen gewapende benden en al of niet georganiseerde legers. Het werd omgeven door een **stevige aarden wal**, versterkt met **houten palissaden**, en door een **brede gracht**.



Het geheel werd, zo nodig, verdedigd door de private milities van de graaf, de **Sint-Sebastiaans gilde**. Ook zij hadden er hun huis. De huidige Sint-Sebastiaansgilde heeft nog altijd een huisje op het Riet en de mogelijkheid om hun schuttersvaardigheden te oefenen met de staande wip.

Door diverse verleggingen van de bedding van de Grote Nete is de exacte situering van de toenmalige schans niet meer nauwkeurig te bepalen. De open vlakte van de schans is nog steeds aanwezig, de grachten zijn ondertussen wel gedempt.



Ferrariskaarten, 1771-1778 regio Westerlo, Heultje, via Geopunt in QGIS.

29. De schans van Heultje →

📍 achter de huizen van Stippelberg 262-268, 2260 Heultje

De schans van Heultje lag in wat men nu noemt **Hoog-Heultje**, dichtbij het Locht, langs de huidige straat Stippelberg. Er bestaan nog veel vragen over de oprichting van deze schans. Ze werd waarschijnlijk opgericht en gebruikt door de inwoners van Hoog Heultje of de plaats Olcken, zoals ze op de Ferrariskaarten (1771-1778) wordt genoemd. Op deze Ferrariskaarten en Atlas der Buurtwegen (1841) wordt de schans nog deels weergegeven. De noord, oost en westelijke zijde van de gracht, alsook **twee gebouwen**, waren toen nog bewaard.

Op de kaart van de abdij van Tongerlo uit 1658 zien we dat er een **huis en een schuur** stonden. Vandaag is er geen spoor meer van de watergrachten. Ook de gebouwen zijn verdwenen.



De Tiendkaart van Heultje (Westerlo), Kaartboek van de Abdij van Tongerlo, opgesteld door P. Wijnricx volgens kaart van J. Subil omstreeks 1658.

30. De schans van Goorheide

📍 Renderstraat 9, 2260 Zoerle-Parwijs

In Goorheide te Zoerle-Parwijs bevindt zich een **versterkte hoeve** die met water omringd is. In de volksmond sprak men steeds over "de Schanse aan de Gooreinde". Het betrof eerder een schans voor een **beperkte kring**. Hier konden in tijden van nood of oorlog de eigenaars, familieleden en naaste burens zich in terugtrekken.

De oudste vermelding van deze schans dateert uit **1683**. In deze akte is er sprake van een eigendom "de Schanse en behuizing daarop staande" aan de Gooreinde. In de daaropvolgende jaren wordt ze meermaals vermeld in **notarisakten**: 1691, 1736, 1754 en 1780, telkens als "de Schanse aan de Gooreinde".

Uit een recente luchtfoto is de **omvang** van de schans nog goed zichtbaar. De hoeve is thans omringd door bomen en hagen, en nog steeds deels omgracht.



Ferrariskaarten, 1771-1778 regio Westerlo, Gelendel, via Geopunt in QGIS.

31. De schans van Gelendel ↑

📍 ten noorden van Veststraat 9, 2260 Voortkapel

In Gelendel ontstond in de Middeleeuwen een dubbel aaneengegroeid **driehoekig schapenkraalplein**. Deze driehoek was in verschillende weiden verdeeld, waar de boeren hun schapen op verzamelden en lieten grazen.

Na de achteruitgang van de schapenteelt werd er op de zuidwestelijke helft van het perceel een **kapel** en een **schuttersboom** opgericht.



Orthofotowerkbestand 2021 regio Westerlo met situering Goorheide via Geopunt in QGIS.

Op de noordoostelijke helft kwam **ca. 1600** een met water omringde gehuchtschans als toevluchtsoord voor de omwonenden in tijden van nood. Op een kaart die dateert omstreeks 1768 is de schans duidelijk te herkennen. Ze is **vierkantig** en heeft langs oost- en westzijde **hoekbastions of uitspringende verdedigingswerken**. Op de Ferrariskaarten (1771-1778) is nog een gedeelte van de omgrachting zichtbaar, alsook de wip is aanwezig. Op de latere Atlas der Buurtwegen (1841) is nog de volledige omgrachting zichtbaar, met langs de westelijk zijde de toegang tot de schans.

Momenteel is het driehoekig perceel nog steeds zichtbaar. De watergracht van de schans werd in 1979 gedicht en de kapel werd in 1977-1978 heropgebouwd voorzien van een lindeboom en zitbank, omringd door een palmenhaag.

Gelendel. Kaartboek Tongerlo door C. Van Eijxsel omstreeks 1768.



Atlas der Buurtwegen, ca.1840, regio Westerlo, Damseinde, via Geopunt in QGIS.

32. De schans van Damseinde

📍 *Kruising Neurusstraat en Hogekant, 2260 Voortkapel*

De schans van Damseinde wordt herhaaldelijk vermeld in **historische bronnen** zoals notariële akten. De vroegste vermelding van deze schans dateert uit het **einde van de zeventiende eeuw**. Ze wordt o.a. vermeld in het Leenboek van Westerlo-Olen omstreeks 1694-1796, in de Rekwesten van Westerlo omstreeks 1637-1695 en in het Erfenissenregister van Westerlo omstreeks 1844.

In deze akten wordt telkens vermelding gemaakt van het **huis, stal of schuur** dat gelegen is naast de schans. Dit huis is momenteel gelegen op Neurusstraat 30. De exacte locatie

van de schans kon niet met zekerheid bepaald worden. Hierbij is wel het vermoeden dat **de grachten**, die nog zichtbaar zijn op de primitieve kadasterkaarten van Westerlo (1820) of in de Atlas der Buurtwegen (1841), een **laatste restant** vormen van de toenmalige schans.

33. De Abdijschans →

📍 *Tussen de Abdijstraat en de Oevelse Dreef, ten zuiden van het abdij, 2260 Tongerlo*

De abdij van Tongerlo, een 11 ha grote abdijcomplex die omsloten wordt door een bakstenen ringmuur (1479-1482). Deze muur heeft als functie om de abdij te verdedigen tegen eventuele belegeringen. Dat bewijzen de vele schietgaten die je nog in de muur kan zien.

Het geheel is bovendien ook omgeven door een **grotendeels bewaarde gracht**. Deze oude veste werd recentelijk hersteld en opnieuw opgegraven zodat er terug water in de gracht loopt en de fauna en flora zich kan herstellen. De toegang van de abdij loopt via een **eeuwenoude lindendreef**, aangeplant in 1678 en een **indrukwekkend poortgebouw**.

Buiten deze muur en gracht werd er nog een **tweede gracht** aangelegd die het complex langs de zuidzijde omringde. Het zuidwestelijk perceel, gelegen tussen de lindendreef en de



Tongerloo. Kaartboek van de abdij Tongerlo, opgesteld in opdracht van abt Augustinus Wichmans omstreeks 1655-1656. Perceel nummer 24 is de schans van de abdij

Oevelse dreef fungeerde als schans. Dit bewijst een kaart uit 1792 met als vermelding "schans met grachten zuid en west".

Deze schans vervulde de functie van beschermde plaats voor de **pachters van de abdijschans**, hun gezinnen en hun vee in tijden van onheil.

LAAKDAL

🦋 Aantal schansen: 14

📍 Startplaats:

🚲 Route: 33,7 km

Gemeentehuis Laakdal, Markt 19



Tot aan het begin van de zeventiende eeuw trok de boerenbevolking bij dreigend onheil de kerk in. In de kerktoeren van de **Sint-Gertudiskerk van Vorst** vinden we hier zelfs nog sporen van terug. Zo zijn er nog talloze 'kluisjes' te zien waarin mensen hun spullen staken en die ze nadien toemetselden en er is zelfs nog een **schuilhuisje** in de kerktoeren aanwezig.

Andere veilige oorden vond men in **omgrachte hoeves en burchten**. Denk maar aan de Dongenhoeve in Veerle, de Groenheuvelhoeve in Varendonk en de borcht van de heren van het Hof Van der Galen in Vorst. Maar zulke versterkingen waren in de arme Kempen schaars.

Vanaf 1622 werden er ook in vele Kempense dorpen 'boerenschansen' gebouwd door de lokale bevolking met als doel mens en vee in veiligheid te brengen wanneer de streek weer maar eens werd geteisterd door plunderende troepen. De meeste schansen zijn in Laakdal te dateren in de periode 1622-1630. In de verschillende Laakdalse

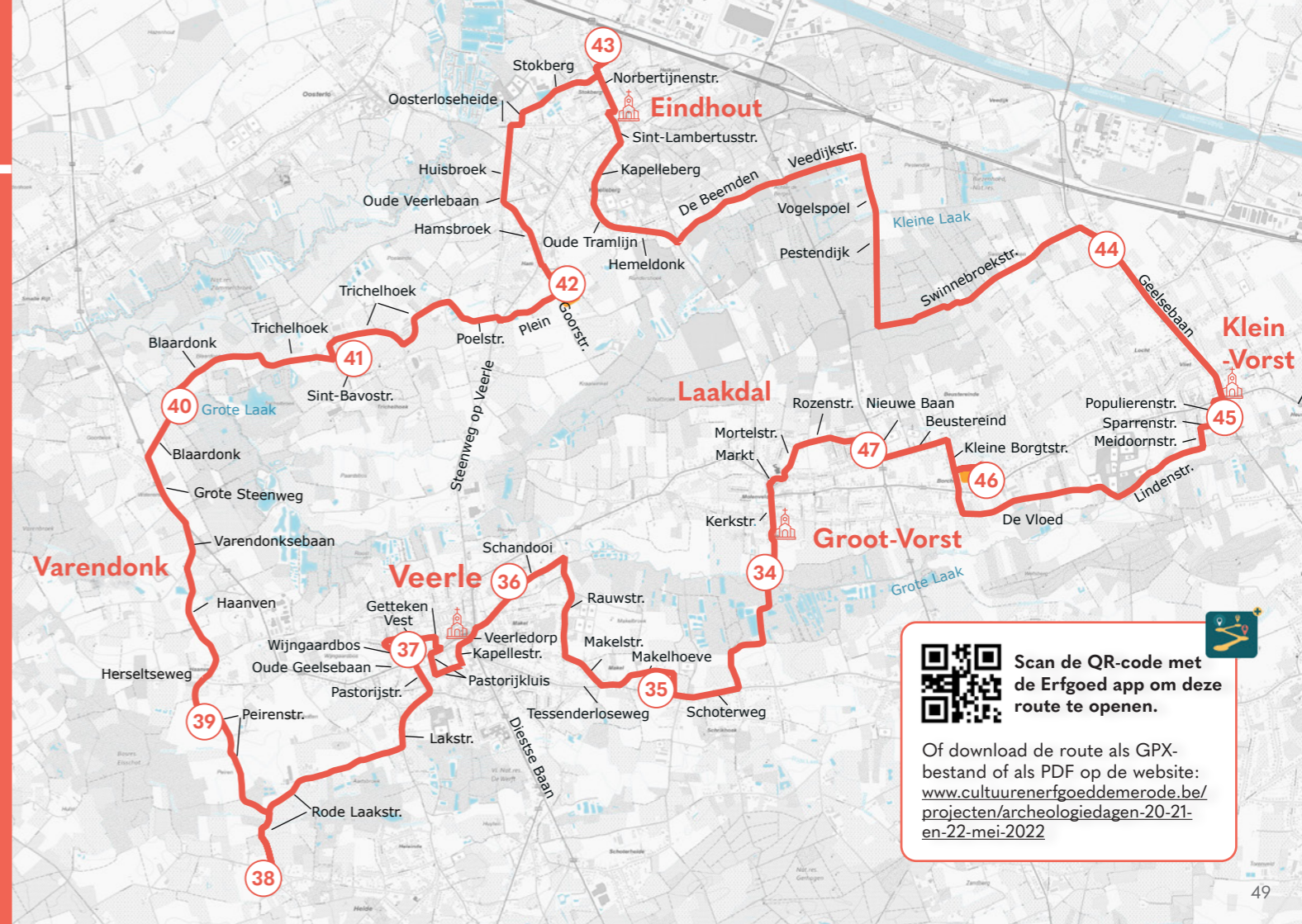
deelgemeenten had ieder **heerdgang/ gehucht** minstens één schans.

Vanaf de **tweede helft van de achttiende eeuw**, toen het rustiger werd, kwamen vele schansen in onbruik en kregen ze een **herbestemming**. Geen enkele schans in Laakdal is in zijn totaliteit bewaard gebleven.

In Laakdal hebben we tot op heden **veertien verschillende schansen geïdentificeerd**: drie in Eindhout, één in Varendonk, vijf in Veerle en vijf in Vorst. Van sommige schansen zijn er nog stukken grachten bewaard, van andere is dan weer totaal niets overgebleven. Sommige voormalige schansgronden doen dienst als weide of akkerland, sommigen liggen braak, anderen zijn dan weer verkaveld en volgebouwd. Van de veertien Laakdalse schansen zijn er dertien die met zekerheid exact gelokaliseerd kunnen worden. Enkel de precieze locatie van de Haanvenschans (Veerle) is tot op heden nog niet achterhaald, al geeft een digitaal hoogtemodel wel een indicatie.



Kluisjes in de Sint-Gertudiskerk te Vorst
Schuilhuisje in de Sint-Gertudiskerk te Vorst
© Christof Tubebeckx



📱 Scan de QR-code met de Erfgoed app om deze route te openen.

Of download de route als GPX-bestand of als PDF op de website: www.cultuurenerfgoeddemerode.be/projecten/archeologiedagen-20-21-en-22-mei-2022

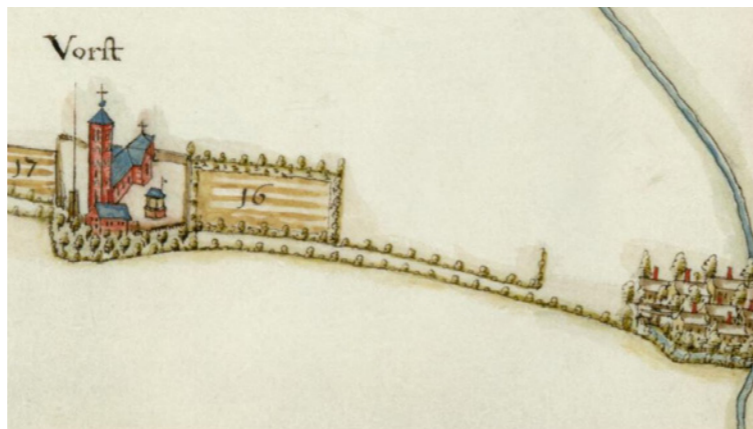
34. De Kerkschans

📍 Kerkstraat 40-42, 2430 Vorst

Langs de huidige Kerkstraat, naast de Grote Laak, werd in de periode 1622-1630 een schans opgericht voor en door de inwoners van de wijken 'Plaets' en 'Steenbergen'. In 1640 lezen we: "Jan Creyts tot Loo in zijn beede te neeren als te hoogh gestelt, item dezelfde noch te neeren op 12r broecx totte Schansse inne gegraven achter de Kercke".

De schans kwam in de 'Doolegers', een zeer laag gelegen stuk grond waarbij de schansgrachten vanzelf onder water moeten gelopen hebben. De schans lag nog net in Vorst en binnen de landsgrenzen, want de Grote Laak was toen geen provinciegrens maar de landsgrens tussen hertogdom Brabant en prinsbisdom Luik. Langs de oostelijke gracht liep een voetweg die beide landen met elkaar verbond. Het schanslichaam had een oppervlakte van 1 ha, 1a en 90 ca en was omringd door grachten van zo'n 5 meter breed. Ook deze schans had een **voorschans** met een oppervlakte van 6a 45ca. De schans was aanvankelijk eigendom van de gemeente maar werd in 1701 door de **heerdgang** overgekocht. In vreedevolle periodes werden de schans en haar vesten verhuurd voor **andere doeleinden**. In een pachtcontract uit 1731 werd opgenomen dat de huurder het gebruik van de schans moest toelaten in tijden van oorlog. De **pachtprijs** bedroeg **14 gulden** en dan nog eens **8 gulden** voor een ton bier.

Vandaag is er nog maar weinig van de schans te herkennen aangezien er nu **bedrijven** gevestigd zijn op het voormalige schansterrein. De Kerkstraat werd doorgetrokken tot tegen de Grote Laak, wat betekent dat de straat nu over de oostelijke gracht loopt. In de negentiende eeuw werd ook de Grote Laak rechtgetrokken, wat maakt dat de zuidelijke kant van de schans nu de rivier raakt: de **westelijke schansgracht** is deels bewaard gebleven en mondt uit in de Grote Laak. Ook een stukje van de **noordelijke gracht** is bewaard gebleven.



Vorst. Kaartboek van alle goederen van de abdij van Averbode, opgesteld door landmeter Cornelis Lewis, in opdracht van de abt Servaas Vaes, omstreeks 1650-1680.

35. De Makelschrans

📍 Tessenderlosesteenweg 141-145, 2431 Veerle

Niet ver van de grens met Tessenderlo, tussen de huidige straten Makelhoeve en Tessenderloseweg was de Makelschans gelegen, de schans van de **heerdgang Makel**. De oudste vermelding van deze schans dateert van 1641. Maycken Veters maakte dat jaar haar testament: "Item maeckt sij haere paert in het huijsken soo in heel of deel soo tselve gestaen is alhier tot maeckel opde schranse alwaer sy testatrice sieck ende cranck is liggende ende woonachtich sijn". De oprichting gebeurde allicht zo'n 20 jaar eerder.

De schans had een **rechthoekige vorm** en op de Averbode tiendkaart van ca. 1692 zien we ook dat ze volledig met een gracht omgeven was. De grachten zelf waren omgeven door struikgewas. De Makelloop, die uit de Varendonkse Beek ontspringt, voorzag de grachten van water. De oppervlakte van de schans bedroeg een klein hectare.

In de achttiende eeuw was de schans **eigendom van de gemeente** die ze op haar beurt verhuurde. Toen het in diezelfde eeuw rustiger werd, verloren heel wat schansen hun functie en kregen ze een herbestemming, zo ook de Makelschrans die als **akkerland** werd gebruikt. Momenteel is een deel van de Makelschans bebouwd, een drietal woningen staan op het voormalige schansterrein, één stukje ligt braak en op een ander deel worden tot op heden nog landbouwactiviteiten verricht. De grachten zijn zo goed als allemaal gedempt, op een stukje van de **noordelijke gracht** na. De gracht die voor de watertoevoer van de schans zorgde, is wel bewaard gebleven.



Tiendkaart van Averbode door Ambrosius Aertnys, omstreeks 1692, lias 44-45, Abdijarchief Averbode.

36. De Besauwenschans

📍 oostelijke zone van de Brouwerijstraat, 2431 Veerle

De Besauwenschans, opgericht in de periode 1622-1630, was gelegen in Veerle tussen de huidige Vorstse Baan en de straat Schandooi. **Besauwen** was de benaming van het leeg gelegen gebied rond de brug over de Grote Laak richting Vorst en afgeleid van **'Visaulle', het met vissen overstromende land**.

De schans was dicht bij het centrum van Veerle gelegen en deed vermoedelijk dienst als schuiloord voor inwoners van de **heerdgangen 'Plaets' en 'Makel'**. De oudste, maar niet zo fijne, vermelding van de Besauwenschans gaat terug naar 16 december **1705**. Die dag maakten **Hollandse troepen** onze streken onveilig in het kader van de Spaanse Successieoorlog (1702-1713). De Veerlenaren hadden zich verscholen op hun schansen, maar toen gebeurde het meest gevreesde: de Besauwenschans werd ontdekt en de Hollanders deden een overval op deze schans. Veerlenaar Joannes Boeckmans werd getroffen door een gewerschot en zou aan zijn verwondingen overlijden.

De Besauwenschans had een oppervlakte van iets meer dan één hectare en was volledig omgeven door een gracht. Deze gracht werd gevoed met water uit de Grote Laak. Delen van de **verbindingsgracht** tussen de Grote Laak enerzijds en de schansgrachten anderzijds zijn bewaard gebleven. Ook een

deeltje van de **oostelijke schansgracht** is bewaard. Deze schans had een soort van 'voorschans'. Begin jaren '90 van vorige eeuw werd deze voormalige schans en de aangrenzende percelen **verkaveld** met als gevolg dat er niets meer aan de Besauwenschans zelf doet herinneren. De woonwijk Brouwerijstraat is deels op deze schans gelegen.



Veerle. Kaartboek van alle goederen van de abdijs van Averbode, opgesteld door landmeter Cornelis Lowis, in opdracht van de abt Servaas Vaes, c. 1650-1680.

37. De Dorpsschans van Plaets

📍 Vest 8-18, 2431 Veerle

De Veerlese 'Dorpsschans' was gelegen tussen de huidige straten Oude Geelsebaan, Wijngaardsbos en Vest, die laatste straatnaam is dus zeer toepasselijk. De Dorpsschans werd in minder heilzame tijden gebruikt door de mensen van de heerdgang **'Plaets'**, het dorp.

In een notariële akte van notaris Van Hamme uit 1676 wordt de schans vermeld, ook al is de oprichting zo'n 50 jaar eerder te dateren: "*onder plaetse aende schansse; sekere schuere staende op de schansse in de plaetse tot Veerle*". Verdere vermeldingen van de **'Vest' of 'Graaf'**, de benaming voor de **gracht rondom de oude pastorie en de latere schans** vinden we in de achttiende eeuw: "*den graeve met het land voor de pastorye*" (1745), "*het bunder den grave*" (1750), "*het bunder aan de veste*" (1788). Later is deze plek ook gekend als de 'Van Roeykesvest', naar de familie Van Roey die toen eigenaar was.

Een gracht omsloot de volledige Dorpsschans, welke in verbinding stond met de vest rond de pastorie. Aan de noordelijke gracht was er een toegangspoort. De dorpsschans was, in vergelijking met andere schansen, een kleine schans gezien deze 'slechts' een oppervlakte had van ongeveer een halve hectare.

Een paar decennia geleden werd de schans **gedeeltelijk verkaveld** en ingericht als **parkje**. Delen van de **westelijke**



Atlas der Buurtwegen, ca.1840, regio Laakdal, met de Dorpsschans van Plaets en vest rond de pastorie van Veerle via Geopunt in QGIS.

schansgracht zijn bewaard gebleven, over een deel hiervan loopt nu een voetpad. De vorm en ligging van de **oostelijke gracht** is nog duidelijk zichtbaar in de **vorm van een perceelgrens**. Op het perceel dat ten zuiden van de schans gelegen is en ten oosten van verbindingsvest tussen de schans en de pastorie, werd in 1950-1951 een **nieuwe jongensschool** gebouwd. Deze school werd later zeer toepasselijk omgedoopt tot **'GBS De Schans'**.

38. De Vispoelschans

ten westen van Zandstraat 75, 2431 Laakdal

Tussen de oude hoeve **'Het Rozenhoedje'** en de grens met Blauberg-Herselt, langs de huidige Zandstraat te Veerle-Heide werd in de periode 1622-1630 een schans van ongeveer één hectare voor en door de **heerdgang 'Heide'** opgericht.

De Heide bestond (en bestaat) voor een groot stuk uit arme heidegronden die later met dennen zouden beplant worden. Het meest vruchtbare gedeelte van dit gehucht was gelegen aan de zogenaamde **'Vispoel'**, waar de eerste woonkern op de Heide ontstond. Midden op die dries was de schans van de heerdgang gelegen.

Deze schans was volledig met grachten omgeven. De Heidelberg maakte rechtstreeks deel uit van de schansgrachten en voorzag de rest van water. Uit een zeventiende-eeuwse figuratieve weergave blijkt dat de schans toegankelijk was via **één ophaalbrug** die werkte met zogenaamde **balanspriemen**. Deze weergave is ook het oudste bewaarde bewijs van het bestaan van deze schans. De ingang van de schans was langs de zuidwestelijke hoek, daar stond het stevigste **huisje**, dat van de schansmeester.

Buiten deze zeventiende-eeuwse weergave wordt de schans nogmaals weergegeven in de negentiende eeuw op de kaarten



Veerle-Witte Hoeve. Kaartboek van alle goederen van de abdij van Averbode, opgesteld door landmeter Cornelis Lowis, in opdracht van de abt Servaas Vaes, c. 1650-1680.

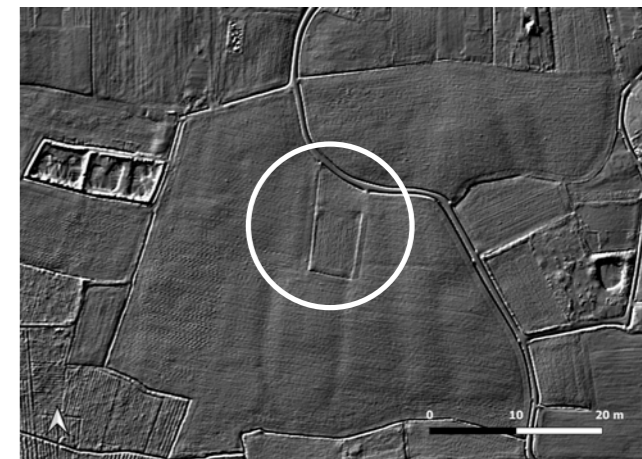
van het Primitief Kadaster (1830-1834). Van de **vesten** is het gedeelte van de 'Heidelberg' **bewaard gebleven** aan de **oostelijke kant**. De overige grachten zijn nog steeds te herkennen maar flink **versmald**. Het terrein is gedurende al die jaren niet verstoord geweest, er werd niet gebouwd. Eén deel is ingericht als **akkerland**, een ander deel als **weiland**.

39. De Haanvenschans

Peirenstraat, 2431 Veerle

Hoewel deze schans wordt vermeld in oude notarisakten, is er nog geen exacte locatie gekend omdat deze niet op kaarten wordt weergegeven. Op het Primitief Kadaster (1830-1834) is een perceel met de naam **'Schansvelden'** te zien, landerijen gelegen tussen de huidige Herseltseweg, Peirenstraat en Schansstraat. Een **digitaal hoogtemodel** toont ten westen van de Peirenstraat, tegenover Schansvelden, een rechthoekig perceel dat met grachten omgeven was. Momenteel maakt dit perceel deel uit van een groter stuk akkerland. De kans is groot dat de Haanvenschans hier gelegen was maar absolute zekerheid is er nog niet.

De oudste vermelding dateert van 24 december 1658, toen de zieke Geetryt Peeters haar testament liet opstellen: *"item maect ende legateert sij testatrice aen Adriaen Kuypers, dochter van Laureys Cuppens en(de) Engel Peeters zaligers, eenen beempt oft erssel, gelegen tot Hanevenne aen die schanse tot Veerle, wel verstaende dat dese bempt niet en sal geven tot die hondert guld(ens)"*. Een andere vermelding vinden we in 1662: *"huys aen de schans aent ven"*. Of op 9 mei 1674 vinden we terug *"den schransse metten waeter, heyde en alle toebehoorten onder haeven"*. De oprichting gebeurde wellicht in de periode 1622-1630. Haanven was tijdens het Ancien Régime het **belangrijkste gehucht** na de 'Plaets' qua bevolkingsaantal. De schans werd voor het laatst vermeld in een advertentie uit 1888: *"Namens de kinderen Wouters, 12 koopen eiken en 1 koop kanada op de Schrans tegen de Peyrestraat"*.



Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, regio Laakdal, met de situering van de Haanvenschans via Geopunt in Qgis.

40. De Blaardonkschans

ten oosten van Blaardonk 1, 2431 Varendonk

De gemeente Varendonk bestond uit de drie gehuchten Varendonk, Watereinde en **Blaardonk**. Blaardonk was het oudste centrum van de latere gemeente Varendonk. In dit centrum werd een bijzondere schans opgericht langs de huidige straat Blaardonk, in de onmiddellijke omgeving van de rivier Grote Laak.

Er kwam een **dubbele schans** die uit twee delen bestond; '**De groote scans**' en '**De cleyn schans**'. De oudste kaart toont dat enkel 'De groote scans' toegankelijk was via een **poortgebouw met ophaalbrug**. Het enige andere **huisje** getekend in 'De groote scans' was dat van de schansmeester. De overige **schanshuisjes** stonden verzameld op de 'De cleyn schans' en waren enkel toegankelijk via een ophaalbrug langs 'De groote scans'. Deze twee schansen werden dubbel van elkaar gescheiden via de Kleine Laak en een bijkomende schansgracht. Misschien werd de 'Grote Schans' enkel gebruikt om vee op te drijven en rantsoen op te slaan? Het precieze jaartal van oprichting van deze schans is niet gekend, maar op een kaart van ca. **1660** staat ze al getekend. De tot nu toe oudst gekende, schriftelijke, vermelding dateert pas van 4 november 1782, in een notariële akte werd toen vermeld: "*Zeker 2 percelen land gelegen tot Vaerendonck het een genoemd de schransch groot 1 derdel salvo justo*". Zowel de Kleine als Grote schans hadden,



Carte d'une partie des villages de Hersselt et de Vaerendonck, zeventiende eeuw via Cartesius.

min of meer, een rechthoekige vorm en waren allebei volledig met grachten omgeven. 'De cleyn schans' was zo'n 0,3 ha groot, 'De groote scans' had een oppervlakte van om en bij één hectare.

Momenteel wordt 'De groote scans' als **weiland** gebruikt, 'De cleyn schans' is toegevoegd met **houtgewas**. Delen van de grachten zijn bewaard gebleven en nog te herkennen in het, nog altijd, zeer drassige landschap: zo zijn **de grachten van 'De cleyn schans'** nog te zien tussen het struikgewas en de **zuidelijke gracht van 'De groote scans'** is nog te herkennen als een verlaging in de weide.



41. De Trichelhoekschans

achter het huis van Sint-Bavostraat 12, 2430 Eindhout

In de zeventiende eeuw werd in de Eindhoutse heerdgang '**Trichelhoek**' een schans opgericht. Deze schans kwam er in het '**Bavoveld**', gelegen rond de Sint-Bavokapel, de oude gehuchtskern. De schans lag een stukje van de weg ter hoogte de kruising van de huidige straten 'Sint-Bavostraat' en 'Trichelhoek'.

De Trichelhoekschans was rechthoekig, had een oppervlakte van ongeveer één hectare en was volledig met een gracht omgeven. Er was een **westelijke toegang**, via een voetpad vanuit de Sint-Bavostraat. Het oudste kaartmateriaal van deze schans dateert van **begin negentiende eeuw**, de oudste vermelding vinden we echter al terug in de zeventiende eeuw. In 1670 wordt de schans tweemaal vermeld als "*Schransblok*" en "*aan perceel de Schrans*", in 1694 klinkt het "*west Schransblock en noord De Trichelheyde*". Waarna er nog twee vermeldingen zijn in de achttiende eeuw: omstreeks 1766 is terug te vinden "*de trichelhoeckse schansse*" en omstreeks 1796 "*de trichel schrans*".

Op het Primitief Kadaster (1830-1834) en de Atlas der Buurtwegen (1840) zien we nog steeds een **gebouwtje** langs de **toegangspoort** van de, toen al in onbruik geraakte, schans staan. Dat was het voormalig huisje van de schansmeesterportier. De schans was **eigendom van de gemeente**, die ze op haar beurt verder verhuurde. Het schanshuisje bleef nog staan


tot in de twintigste eeuw, dit weten we door vermeldingen in oude gemeenteraadsverslagen. In 1875 valt nog te lezen "*zal verhuurd worden een Pachterijken, genaamd de Schrans, gelegen in den Trichelhoek alhier...*"

Vandaag wordt de voormalige 'Trichelhoekschans' als **weide** gebruikt en zijn het schanshuisje en voetpad verdwenen. Enkel de zuidelijke gracht en een deel van de oostelijke gracht zijn bewaard.



Primitief Kadaster omstreeks 1830-1834 regio Laakdal.

42. De schans van Eindhoutham

 *Kruising Goorstraat met Heustenstraat, 2430 Eindhout*

'Eindhoutham' of kortweg 'Ham' was een aparte gemeente tot 1808, het jaar dat **Napoleon** de fusie met Eindhout oplegde. Ham had haar eigen latenbank en meier maar deze stonden rechtstreeks onder de scout van de abdij van Tongerlo. Deze abdij had immers volledig Eindhoutham en tal van rechten daar in handen gekregen. De abdij bezat er een groot pachthof: de Dingehoeve, nu gekend als hoeve 'Den Ossenstal'.

Aanvankelijk werd aangenomen dat de inwoners van Ham zich in barre tijden terugtrokken binnen de versterkte **Dingehoeve**, aangezien er in oude archieven en op oude kaarten geen verwijzing gevonden werd. Zeer recent dook er toch een vermelding op over een schans in Eindhoutham. Op 31 oktober **1868** bericht krant 'Het Kempenland' het volgende: *"De notaris Peeters te Westerloo verblijvende zal openbaar met winst van hoogen in 2 zitdagen, aan de meestbiedende verkopen, onmiddellijk na de verkoop van goederen der familie Sjongers, de volgende onroerende goederen, gelegen onder Eijnthout: 1e koop.- Een perceel bouwland met boomen en houtgewas, genaamd de Schrans, gelegen onder Eijnthout, groot 1 hectare 24 aren, palende oost Martinus Verboven, zuid Theresia Geboes, west een straatje en noord Jan-Baptist Nys".* De familie S'Jongers was zeer kapitaalkrchtig en bezat heel wat gronden in Eindhout en Geel. Ook in 1875 werd de Schans van Ham weer vermeld.



Historische foto van de Ossenstalhoeve via LWGH Laakdal.

Perceel 281 van wijk B, de vermoedelijke Hamse schans, was gelegen tussen de huidige Heustenstraat en Goorstraat. De grachten werden waarschijnlijk gevoed via de Heustenloop, die tot aan het perceel reikt. Van de schans is niets bewaard gebleven. Momenteel wordt ze samen met de aangrenzende percelen gebruikt als **akkerland**. De kans bestaat dat het hier niet om een boerenschans gaat maar wel over een verdwenen omwaterde hoeve, zekerheid hieromtrent is er tot op heden niet.

43. De Heykantschans

 *Toekomststraat, 2430 Eindhout*

Ook in de 'Heykant' te Eindhout kwam er een boerenschans tot stand. De locatie van deze schans werd recent **herontdekt**. De precieze oprichtingsdatum is niet gekend en de oudste vermeldingen dateren van in de achttiende eeuw. In **1701** lezen we dat het rund van Eindhoutenaar Peeter Swinnen was gaan lopen *"op de schans staende tusschen Eyndhout en Stelen om aldaer op gemeen grond gepastureert te worden,..."*.

De schans was gelegen op de **gemene aard**, een stuk grond dat ook gebruikt mocht worden door inwoners van de vijf aangrenzende gehuchten (Stelen, Oosterlo, Zammel, Winkelom en Liessel). Toen hier een schans werd opgericht moesten deze Geelse gehuchten **hun toestemming** geven aan de Eindhoutenaren. De **Hezemeerloop**, de natuurlijk grens tussen Eindhout en Geel, vormde de **oostelijke gracht** van deze schans en voorzag de andere schansgrachten van water. Een getuigenis uit 1704 doet vermoeden dat de Heykantschans al begin **achttiende eeuw in onbruik** was geraakt gezien er veel afgebroken was.

De Heykantschans was iets groter dan één hectare, had een vierkantige vorm, en was volledig omgeven met een gracht. Er was één toegang, deze bevond zich aan de zuidelijke kant. De erfenis van de Heykantschans is nog te zien in de **Hezemeerloop**. Op de plek waar de schans was, heeft deze loop nog een **opvallend recht stuk**. Vermoedelijk werd de loop herleid

toen de schans werd aangelegd. De overige grachten zijn niet bewaard maar bepaalde perceelgrenzen volgen nog steeds het patroon van de voormalige schansafbakening. Enkele decennia geleden werd de schans **verkaveld en volgebouwd**. De huidige 'Toekomststraat' werd toen over het schanslichaam aangelegd.

Plattegrond van Geel en Eindhout omstreeks 1801, militaire kaarten via Cartesius.



44. De Kattestraatschans

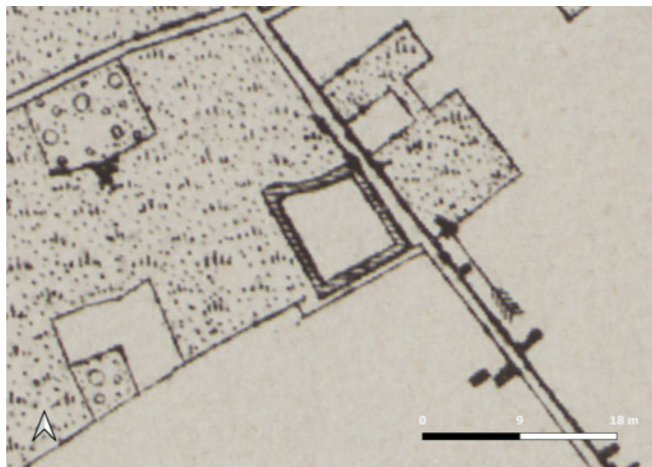
📍 Geelsebaan 137-143, 2430 Vorst

Langs de huidige Geelsebaan, ter hoogte van de **Kattestraat**, lag vroeger 'Kattestraatschans'. Deze schans was bedoeld voor de inwoners van de wijken **Locht en Heide**. Ook hier is het oprichtingsjaar onbekend maar vermoedelijk was dit in de periode 1622-1630. De tot nu oudst gekende vermelding dateert van 'Jansmis' **1639**: "*Henrick Van Baerle Jasparsone wordt gehoogt en Jan Creyts alias Delikens erf. geneert van ¼ vuyten eaussel teynde de Cattenstraet daer nu de Schansse is*".

De Kattestraatschans, ongeveer een hectare groot, was een rechthoekige schans die volledig met grachten omgeven was. Aan de noordwestelijke hoek zien we een 'uitstulping': een **hoekbastion** of **uitspringend verdedigingswerk**. De schans is altijd in **privaat bezit** geweest. Zo was deze decennialang eigendom van de familie Van Baerle, verwanten van de eigenaars van de Kapelleschans. Begin zeventiende eeuw was Jasper Van Baerle, 'borgemester' van Locht-Heide, eigenaar van het stuk grond. Hij liet de schans mogelijk aanleggen. Later erfde zijn zoon Hendrik, laat van Eindhoutham tot 1682, de schans. Tussen 1727 en 1841 zijn er geen gegevens bekend betreft eigenaars van deze schans. In 1841 werd ze eigendom van een Charel Knaeps uit Geel.

Op het voormalige schanslichaam staan nu een **viertal huizen**

gebouwd, de grachten zijn gedempt. De oostelijke kant van de voormalige schans wordt nu gedeeltelijk door de afbuigende Geelsebaan doorsneden. Er is dus nog maar weinig van de Kattestraatschans te herkennen, al heeft ze wel een erfenis nagelaten in de vorm van de iets of wat vreemde verdeling van de **perceelsgrenzen**.



Vandermaelen, 1846-1854, regio Laakdal, met Kattestraatschans via Geopunt in QGIS.

45. De Kapelleschans

📍 Meerlaarstraat 120, 2430 Vorst

In de schaduw van de **Sint-Niklaaskapel** werd in de zeventiende eeuw, op het perceel dat de '**vijf zille**' werd genoemd, een schans aangelegd. Wanneer dit precies gebeurde, is niet gekend maar wellicht gebeurde het zoals elders in de periode 1622-1630. De oudste vermelding van de 'Kapelleschans' dateert uit december **1639**: "*de Schansse oft de Cappelle*". Op 25 december 1650 wordt er gewag gemaakt van een zekere: "*Catlijn Peskens erf. van wegghen Catlijn Van Baerle haere vaderlijcke grootmoeder en Mr. Thomas Eelens te neeren van 7s erffve metter schanssen op Meerlaer aende Cappelle*". En in 1651 wordt de schans opnieuw vermeld in een oude verkoopakte.

De 'Kapelleschans' was een rechthoekige schans van 100 meter lang en 45 meter breed. Rond de schans lag een gracht van 5 meter breed. De schans was voorzien van een zogenaamde voorschans die beplant was als een 'elsenbosch'. Aan de noordkant liep een 25 meter lange weg van de Meerlaarstraat naar de ingang, door de voorschans. Tot begin achttiende eeuw was de schans in privaat bezit. Maar in 1713 werd de schans voor 415 gulden verkocht aan de **heerdgang 'Meerlaar-Verboekt'**, de gebruikers van de schans. Omstreeks 1790 zou de 'Kapelleschans' de inzet worden voor een eigen parochie. De abt van Averbode beloofde een pastorie te bouwen in ruil voor de schans. Maar die ruil ging uiteindelijk niet door. De Fransen



Het voormalig schanshuisje op de Kapelleschans.

schaften de gehuchtsorganisaties af en zo kwam de schans in handen van de gemeente. Tussen 1804 en 1808 werd er hier dan toch een **pastorie** gebouwd op kosten van pastoor Meulemans en inwoners van Klein-Vorst. Om kosten te besparen werd er materiaal van de voormalige schanshuisjes gerecupereerd, te zien in de stukken ijzerzandsteen in het pastoorshuis.

Naast de pastorie staat er momenteel nog een heel bijzonder gebouwtje: **het voormalige zeventiende-eeuwse schanshuisje van de schansmeester**, dat aan de toegangspoort van de schans stond. Een unicum. Een absolute blikvanger is de originele open haard met bakoven die geheel origineel is. Momenteel is het schanshuisje ingericht als school aangezien het tussen 1651 en 1831 gebruikt werd om les in te geven. In rustige periodes nam het belang van de schans af en ging men op zoek naar een andere functie ten dienste van de gemeenschap en in dit geval dus een schooltje. Tot het midden van de twintigste eeuw was de schans nog zeer goed herkenbaar maar sinds de vesten gedempt werden, is ze minder herkenbaar.

46. De Borchtschans en Zevenzillenschans

 Borgtstraat 75, 2430 Vorst

Aan de huidige Borchtstraat stond vroeger de 'Borcht', de vaste uitvalbasis van de **Heren van het Hof Van der Galen**, een machtig cijnhof gedurende de Middeleeuwen en het Ancien Régime. De Borcht van Van der Galen, de '**Grote Borcht**' genoemd, was geheel omringd met een gracht van 15 meter breed. De grond naast de Grote Borcht werd de '**Kleine Borcht**' genoemd en binnen de Kleine Borcht lag een perceel grond dat dan weer de 'zeven zillen' werd genoemd. De **zeven zillen** was van de rest gescheiden door een gracht.

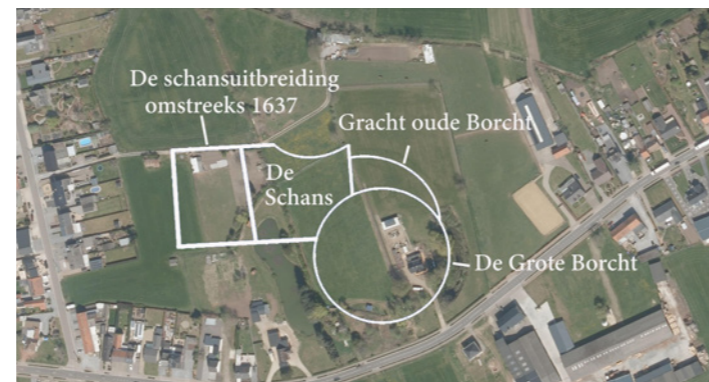
Tussen 1602 en 1628 besloot Johannes Van Hamme, heer van het hof Van der Galen, een kleine **schans** in de Kleine Borcht te laten graven voor de bewoners van Beustereinde. De inwoners van dit gehucht konden immers niet allemaal terecht op de Grote Borcht en vermoedelijk was deze nieuwe heer niet echt een voorstander van al dat 'vreemd' volk op zijn erf in angstvallige tijden. Rond die nieuwe schans van een halve hectare kwamen grachten die in verbinding stonden met de gracht rond de Grote Borcht en de gracht langs het perceel de 'zeven zillen'. De inwoners van Beustereinde huurden ze van de heer.

In 1637 was de schans te klein geworden gezien de streek toen voortdurend door oorlogsgeweld werd geteisterd en men dus grotere voorraden op de schans moest inslaan. Om die reden besloot heer

Hendrik Van Hamme de **schans te vergroten**. Een stuk uit de 'zeven zillen' werd bij de schans gevoegd. Het nieuwe en oude gedeelte werd met elkaar verbonden door een brug, samen hadden ze een oppervlakte van één hectare. Men kreeg dus in feite een **rechthoekige, dubbele schans**. De huurders mochten in tijden van nood de schans altijd gebruiken, uitgezonderd wanneer er een besmettelijke ziekte in de streek woedde.

Zoals het met alle schansen ging, verloor ook deze schans zijn functie in de achttiende eeuw en ook zo goed als alle sporen van de Borcht van de heren van het Hof Van der Galen zijn uitgewist. Vandaag rest er enkel nog een **stukje van gracht** rond de Grote Borcht en het zogenaamde '**viswater**'. Momenteel staat erop de Grote Borcht een woonhuis. Van de Kleine Borcht, nu weiland, is er niets meer te merken.

Orthofotowerkbestand 2021 regio Laakdal met situering van de Borchtschans en Zevenzillenschans via Geopunt in QGIS.



47. De Galenstraatschans

 kruising Rozenstraat en Nieuwe Baan, 2430 Vorst

Deze schans in Vorst was gelegen langs de kruising van de huidige Rozenstraat en de huidige Nieuwe Baan, die al sinds de veertiende eeuw de Galenstraat werd genoemd. Het was de grens tussen de heerdgangen **Plaats-Steenbergen en Beustereinde**. De schans lag nog juist binnen Plaats-Steenbergen.

Per definitie kunnen we hier echter niet spreken over een echte originele boerenschans. Al in **1482** was hier sprake van de **door water omgeven hoeve 'De Graef'**. Gezien de aangrenzende straat de 'Galenstraat' werd genoemd, doet het vermoeden oprijzen dat deze hoeve mogelijks wel de eerste verblijfplaats van de heren Van der Galen in Vorst kan geweest zijn, nog voor zij hun intrek namen op de Borcht.

De noordelijke en oostelijke gracht werden gevormd door de **Borgtloop**. De schans was iets groter dan een halve hectare en had een rechthoekige vorm. De toegang werd verleend langs de westelijke kant, langs de Galenstraat. In 1639 werd de schans nog als huis genoemd, vanaf 1683 enkel nog als land. De hoeve was in tussentijd verdwenen. In 1720 sprak men voor het eerst over: "*Het Schansken, ½ bunder soo lant als weyde omgraeven aan de Mortelstraat*". De Mortelstraat was en is gelegen in het gebroekte tussen de huidige Langedijk en de huidige Nieuwe Baan. In 1875 was er dan weer een verkoop van Canadabomen op de "*Schrans aan de Mortelstraat en Galliestraat*". De schans was toen in handen van de familie Van Asbroek-Goidts. Op dit moment is de voormalige schans **verkaveld** en volgebouwd met een zestal losstaande woningen, alle grachten zijn gedempt.



Ferrariskaarten, 1771-1778 regio Laakdal met de Galenstraatschans, via Geopunt in QGIS.

Bronnen

Hulshout:

- Auteurs: Jef Verhaegen en Leon Daems
- Daems, L., en M. Goovaerts. *Mijn dorp Oosterwijk-Houtvenne: de Notabelen -o.a. Jan Baptist Verlooy*, Westerlo, 1997.
- Daems, L. "De hoeve "De Schrans" te Houtvenne", in *H.K.W.-Mededelingenblad Kanton Westerlo*, 2 (1988): 51-55.
- Goovaerts, M.I. "De "Steenkeshoeve" te Westmeerbeek", in *H.K.W.-Mededelingenblad Kanton Westerlo*, 2 (1980).
- Goovaerts, M.I. "Het kasteel Ter Borgh te Westmeerbeek (deel 1 tot 15)", in *H.K.W.-Mededelingenblad Kanton Westerlo*, 4, (1993).
- Pluym, L. (ed.). *Van Asberghof tot Zandvoorthoeve: hoevenamen in de Zuiderkempen*, Westerlo, 1992.

Herselt:

- Auteur: Karel Eyckmans en Steffie Peetermans
- Aerts, T. "De O.L.Vrouwkapel te Wezel (Herselt) met illustratie", in *H.K.W.-Mededelingenblad Kanton Westerlo*, 1 (1980).
- Eyckmans, K. "Schansen te Herselt en te Ramsel", in *H.K.W.-Mededelingenblad Kanton Westerlo*, 3 (1983).

Laakdal:

- Auteur: Glen Van Meeuwen
- Antwerpen, Rijksarchief, *Notariaat Meerhout*, 11593, Belmans, 1701-5.

- Antwerpen, Rijksarchief, G.A. *Eindhout*, oud regime, 7.
- Antwerpen, Rijksarchief, *Notariaat Meerhout*, 11593, Belmans, 1704-2.
- Robben, M. "Schansen in Laakdal: Veerle en Varendonk": laatste toegang 16/02/2022, <https://sites.google.com/site/schansenab/home/laakdal/veerle/varendonk/blaardonkvarendonk>.
- Ceustermans, Raf. "Vorst: Hoogen en Laagen van Beden (1601-1660)": laatste toegang 16/02/2022, https://www.lwgh-laakdal.be/wp-content/uploads/2013/12/HoogenenLaagenVorst_1601_1660.pdf.
- Hermans, J. "Schansen en hun eigenaars in Vorst", in *Laakdalse Heemtijdingen*, 1-4, (1993).
- Peeters, P. Simon Beckers: *Notarisakten 1654-1662*, Averbode, 2018.
- Van Gehuchten, F. *Veerle, Arm en trots*. Laakdal, 1997.

Tessengerlo:

- Auteur: François Van Gehuchten en Stan Panis
- Hasselt, Rijksarchief, *Tessengerlo Oorkonden*, 15 (26/08/1622).
- Hasselt, Rijksarchief, *Schepenregister*, 93, Nieuw N . 599, Reglement voor de schansen, (1623-1630).
- Hasselt, Rijksarchief, *Tessengerlo Oorkonden*, 18, de schansgezellen, (1624).
- Anoniem. *De Schansen, Historische studie der schansen in Beverlo, Meerhout, Oostham, Kwaadmechelen, Olmen*,

Heppen, Vorst en Koersel, s.l., 1994.

- Broeder, M. *Tessengerlo Vroeger en Nu*, Kasterlee, 1960.
- Van Thienen F. "Inkwartiering 1607, rotgezellen 1608-1630", in *Rotgezellen Tessenderlo, weerbare mannen per wijk*, 1, Tessenderlo, 2000.
- Van Thienen F. "Rotgezellen 1641-1646-1661", in *Rotgezellen Tessenderlo, weerbare mannen per wijk*, 2, Tessenderlo, 2000.
- Van Dessel, R. *Engsbergen: 850 jaar geschiedenis*. Tessenderlo, 1984.
- Yperman W. Fockedeij, L. en Smeets M. *Het archeologisch vooronderzoek aan de schans te Tessenderlo-Schoonhees*, Archeo-rapport 88, Studiebureau archeologie, 2012.

Scherpenheuvel - Zichem:

- Auteurs: Kjell Corens en David Swinnen
- Corens, K. *Kasteel Hoevebeemden in Testelt*, Averbode, 2009.
- Minnen, B. *Het hertogdom Aarschot onder Karel van Croÿ 1595-1612* (Albums de Croÿ XXVII), Brussel, 1993.
- Van Ermen, E. *De wandkaarten van het Hertogdom Aarschot 1759-1775*, Brussel, 1998.
- Van Ermen, E. *Het kaartboek van Averbode 1650-1680*, Brussel, 1997.
- Van Ermen, E. *Kaartboek van de abdij van Park*, Brussel, 2000.

Westerlo:

- Auteurs: Gustaaf Carens en Johan Verduyck
- Jansen, J.E. *Westerloo en de prinselijke familie de Merode, Turnhout*, 1937.
- Jansen, O.P. *Westerloo en de prinselijke familie de Merode, Turnhout*, 1937.
- Heylen, A. *Historische verhandeling over de Kempen*, Turnhout, 1837.

Overige:

- Auteurs: Melissa Geerts, Steffie Peetermans en Mark Robben
- De Belie, W. *Herselt: Oudheidkundige gegevens*. Kontich, 1973.
- De Maesschalck, E. *Oranje tegen Spanje: Eenheid en scheiding van de Nederlanden onder de Habsburgers*. Leuven, 2015.
- Eerdeken, T., Keijers, D., Van den Hove, P., en Wouters, M., "Boerenschansen in de Kempen. Opmerkelijk Erfgoed uit de Tachtigjarige Oorlog", Monumenten en Landschappen, 2019.
- Jansen, J.E., *Westerloo en de prinselijke familie de Merode*, Turnhout, 1937.
- Jansen, O.P. *Westerloo en de prinselijke familie de Merode*, Turnhout, 1937.

Dankwoord

Schansen in de Merode, een diepgeworteld historisch verhaal in het Merodegebied, zo blijkt. Het samenstellen van deze brochure heeft dan ook heel wat voeten in de aarde gehad, maar het resultaat mag er zijn! Een dergelijk project is nooit het werk van één iemand. Het opmaken van deze brochure kon enkel dankzij de onvoorwaardelijke steun van de mensen uit onze werkgroep en hun kennissenkring.

Via deze weg wensen wij dan ook met zeer veel genegenheid in de eerste plaats alle lokale deskundigen van harte te bedanken voor het aanleveren van uitgebreide historische informatie en het bijpassend beeldmateriaal. Onze speciale dank aan:

Gustaaf Carens (Heemkundige kring Ansfried), Kjell Corens (Heemkundige kring Averbode), Leon Daems (Heemkring WADJA), Karel Eyckmans (Erfgoed Herselt), Stan Panis (Testa VZW), Marc Robben, David Swinnen (heemkundige kring Averbode), François Van Gehuchten (LAD Tessenderlo), Glen Van Meeuwen (LWGH Laakdal).

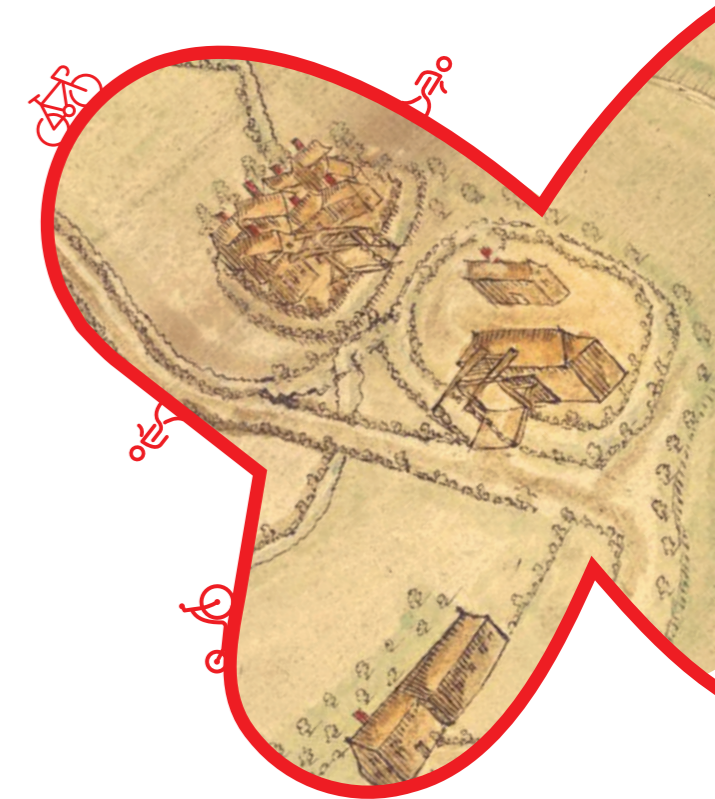
Verder wensen wij onze gemeentelijke collega's uitdrukkelijk te bedanken voor hun enthousiaste ondersteuning in dit project:

Kristine Behets (cultuurbeleidscoördinator Westerlo), Liesbeth Tielens (cultuurbeleidscoördinator Scherpenheuvel-Zichem), An van der Borgh (cultuurbeleidscoördinator Hulshout), François Van Gehuchten (VVV Tessenderlo), Stephanie Verluyten (cultuurbeleidscoördinator Laakdal) en Lut Willems (cultuurbeleidscoördinator Herselt).

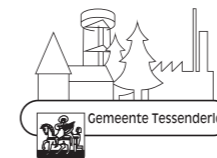
Wij danken in het bijzonder de lokale besturen van Laakdal, Westerlo, Herselt, Hulshout, Tessenderlo en Scherpenheuvel-Zichem voor hun vertrouwen in en financiële bijdrage aan dit project.

We hopen van harte dat alle inwoners én bezoekers in het Merodegebied via deze brochure de kans krijgen om vanop de fiets dit rijke archeologisch erfgoed in onze regio te ontdekken!

Melissa Geerts
Coördinator IOED de Merode



Scherpenheuvel-
Zichem



WESTERLO
Parel van de Kempen

Agentschap
Onroerend
Erfgoed



Vlaanderen
is erfgoed

Colofon

V.U. IOED De Merode
Pater Beckxstraat 3
3270 Scherpenheuvel-Zichem

Auteurs:

Gustaaf Carens
Kjell Corens Leon Daems
Karel Eyckmans
Melissa Geerts
Stan Panis
Steffie Peetermans
Marc Robben
David Swinnen
François van Gehuchten
Glen van Meeuwen

Vormgeving:

www.loretorfs.be
Duurzaam gedrukt door:
www.zwartopwit.be



de Merode
cultuur en erfgoed

www.cultuurerfgoeddemerode.be